

HOGYAN LAKIK A NÉP

a XIX. század végén.

Műszaki humanisztikus tanulmány az 1885-1895 ig terjedő
időszakból

MEISZNER ALAJOS

vasúti mérnöktől.

TARTALOM:

	oldal
I. Bevezetés	X 1.
1. Budapest székes főváros munkás telepei, 0. I. II. III. IV. V. és VI. tervekhez	2.
2. Fiume munkástelepei VII. és VIII. tervekhez.	9.
3. A magy. kir. államvasutak diósgyőri vas és aczélgyára XX. és XXI. tervekhez	13.
4. A mezőhegyesi ménésintézet tisztii és munkás-lakásai XXI. tervéhez	16.
5. Az alsó-dunai szabályozási munkák és azoknak állása 1891 év július havában XXVI. tervhez	20.
6. Egyiptomi lakások XLVI. XLXII, és XLVIII tervekhez	24.
7. A Krupp Frigyes féle öntött aczélgyár jótékonyasági berendezései Essenben LXIII és LXIV tervhez	28.
8. A wilhelmsdorfi munkástelep Westfaliában, Bodelschwing, bielfeldi lelkész által alapítva	33.
9. Olesó munkás-lakásokat építő társulat lakóházai Havreban LXXXV tervben	35.
10. Észak-amerikai kisebb lakóházak és munkáslakások LXXXIX és LXXXX tervekhez	39.
11. A Londoni munkásosztály lakóházai LXXXIII. LXXXIV és LXX tervekhez	42.

Bevezetés.

Mindinkább tért hódít manapság az a meggyőződés, miszerint: „ipar nélkül állam nem boldogul.“ A technikai gyakorlat és művészet fejlődésével, midőn újabb és újabb utakat tör magának a prüszkölő mozdony, a nyugodtan tova sikló hajó egyaránt hegyen-völgyön át, tengerről-tengerre: mind számosabban emelkednek a füstölő gyárkémények a föld talaján.

A legtávolabb északtól az idegen földrészeknek alig művelődés al vett pusztaságáig, mindenütt óriási mértékben tömörül össze ama szorgalmas hangyanép, melyet gyűjtő néven **m u n k á s o k n a k** nevezünk el.

S habár tagadhatatlan, hogy éppen szárazföldünk legrégibb és legkifejlettebb forgalmi központjain a munkások ijesztő nyomora társult a legnagyobb luxus mellé, nem következhetik abból, hogy ezért mellőzzük az ipart.

Ebből kétségtelen csak az, hogy a hol a viszonyok anynyira elfajultak, ott a kellő időben elhanyagoltatott gondoskodni ama munkásosztály legelemibb fizikai szükségleteiről, mely azoknak egy helyen való sűrű összetömörüléséből szükségképp előáll.

E gondatlanság a lakásszükséget is szülte, mely különösen a népes városokban keményen sújtja a kevésbé tehetőseket.

Hogy a lakásügy mennyire nagy fontosságu, kivált a munkás sztály fizikai és erkölcsi jóléte tekintetéből, alig szorul külön bizonyításra.

Újabb időben egyre szaporodik amaz emberbarátok száma, kik a szociális viszonyokkal alaposan és állhatatosan foglalkoznak s kik utánajárnak kipuhatolni a szükségét szenvedők életkivánalmait, arra fordítván elméjüket, föltalálni azok orvoslására a tervszerűen hasznos gyógyszereket.

Hazánkban ugyan még nem ismerjük azt az inséget, mely a Nyugat nagy központjaiban magát befészkelte, de épp e miatt kell, hogy gondoskodásunkat kiterjesszük oda, hogy nálunk be se következzen.

Az 1885-iki országos kiállítás mintegy alapkövét képezte amaz erős elhatározásunknak, meghonosítani és állandósítani nálunk az ipart. Jelen ezredévi kiállításunknak hivatása ezt fokozódott súlylyal erősíteni.

Ez elhatározás fogatosításánál rá leszünk utalva, sok munkás kézt idegen művelődési térről, idegen földről ide vonzani.

Gondunk kell, hogy legyen arra. e munkásereket állandóan ide kötni tűzhelyünkhöz, nehogy az oly nagy áldozatok

arán keletkezett újabb műhelyeket — amazok hiánya miatt — pusztulni kényszerítettessünk.

Jelen kiadványunk megkísérli — saját észleléseink alapján — leírni szóval és képben azon humanus berendezéseket és intézményeket, melyeket úgy a legjobbbaik, valamint a külföld legelőkelőbb intézetei és egyesületei a munkások életfönn-tartása és igényeik kielégíthetése céljából kezdeményeztek.

Sok, igen sok éretett már el e tekintetben nálunk is, s alig állunk ez irányban mögötte a külföldnek.

Bizonyítja ezt L a v o l l é s — legbuzgóbb kutató e téren — ki közleményeiben Osztrák-Magyarországot teszi az első helyre, mint a hol épp úgy a nagyiparosok, valamint a bányatulajdonosok is, munkásaik jóléteért gondoskodtak.

S ha nem sajnálva a fáradságot, végig kutatunk a munkáslakások e gyűjteményén, önként vesz erőt rajtunk az a meggyőződés, hogy csak ott érhető el nagy és maradandó, a hol a munkaadók a rendelkezésükre álló összes eszközeikkel látnak a humanus berendezésekhez és azokat megfelelő módon fönn is tartják

Meggyőződésünk, hogy az államra is nagy föladat vár, mivel csak ő képes nyújtani a követendő példát, előljárva intézkedéseivel, de meg is mutatja útját és módját annak, a munkások védelme szempontjából mint kelljen megmagyarázni a törvényt.

Budapest, 1896. január havában.

Budapest székes főváros munkástelepei.

Magyarország újabb történetének tagadhatatlan fénypontja a székes főváros rohamos és nagyszerű fejlődése, a mely oly arányokban folyt, hogy annak alig van párja Európa egyéb fővárosaiban.

Miután az ország áldozatteljes tusák árán visszanyeré a régi habsburgi birodalom másik felével való politikai egyenranguságát, első föladatául ismerte, fővárosát ellátni a szükséges állami épületekkel, a művészet és tudományszentelte méltó hajlékokkal. Középületek, mindennemű felső- és alsó tanintézetek létesítése jelöli haladásunk 1866—1878-ig terjedő első időszakát.

Újabb forgalmi utjaink megépítése, azok mentén a fényesnél-fényesb épületek végnélküli sora, mai napjaink alkotása.

Igy létesült szemünk láttára a gyönyörű — annak regetemtőjéről elnevezett — Andrassy-ut, így került hihetetlen gyorsasággal palota - palota mellé a régi várost körülövező pom-

pás köruton, valóban a nagyváros jellegét öltvén székes fővárosunkra.

S csakugyan mintegy éjjelen át lettünk nagyvárosiakká! Be kellett azonban vallanunk, hogy azokká bár átváltoztunk, de még sok életfeltétel hiányával. Kénytelenek valánk, alapjából átalakítani csatornázásunkat, a megháromszorozódott lakosságot ivóvízzel látni el — és ez képezte az utóbbi évek főadatát. De ama sok-sok ezer számára, kik kenyért és munkát keresendő, évente özönlenek a vidékről a Metropolis felé, nem tudtuk még megteremteni az általuk hozzáférhető lakásokat.

Ezt pótolni oly sietséggel, a hogy csak lehetséges, képezi a legközelebbi jövőnek sürgős főadatát.

Budapest növekedési arányát Berlin-ével szokás összehasonlítani, azonban ez összehasonlítás nem üt ki előnyünkre. Már ama körülmény miatt sem, mivel a 70-es évek óta fejlődő Berlinnek nem volt szüksége arra, az átváltozást a legelső fokon kezdeni, mint ahogy nálunk kellett, hanem ott a viszonyoknak a rendes kerékvágást elhagyniok nem kellett, azok folyton normálisak maradtak.

A mint egy, Borsig, Siegl, Hope és Schwarzkopf nagy műhelytelepein 1884-ben tartott szemle útján meggyőződhetünk, ott a munkások részéről lakásszükség nem létezett; a nagy telepek egyike sem volt kénytelen a saját költségén intézkedni munkásaik telepedéséről és a munkások lakásaik megválasztásában helyhez kötve nem valának.

A legkiterjedtebb társaskoeci- és lóvasut-hálózaton kívül van Berlinnek évek óta u. n. városi vasutja, mely az összes pályaudvarokat köti össze egymással, a város közepét szeli át és létesítése óta a legfőbb közlekedési ere lett a birodalmi főváros forgalmának.

A munkás, munkaadójának utalványára, a vasut használatára heti jegyeket kap, a melyek alapján csekély pár fillért a város egyik végétől a másik végéig gyorsan eljuthat.

Ily előnyös helyzetnek Budapest nem örvendett, nem is részesülhet abban oly könnyen, és pedig roppant kiterjedésű terjedelménél fogva, mely épp a miatt igen aránytalan módon jutott beépítés alá. Ha meggondoljuk, hogy Budapest 20,089 hektárnyi óriási területén ma mintegy 600,000 lélek lakik, míg Berlinnek lakossága csak 452 hektárnyi területén az 1.600,000-en fölül vagyon; ez magában utal amaz óriási távolságokra, melyek itt nálunk léteznek. A külterületeken elhelyezett nagyobb gyártelepek a város belterületében összesűrített építkezésektől igen messze esnek.

Innen azok a nagy végletegek is, melyek lakviszonyainkban előállottak s melyek abban lelnek kifejezést, hogy míg a belterületeken a viszonylagos népsűrűség hektáronként 54 és

878 közt ingadozik, addig a kültelkeken csak kevés helyen emelkedik 12-nél magasabbra a viszonylagos népszám.

Budapest összes lakóházainak száma tett 1894. év végével 13,614-et. S dacára amaz óriási befektetési összegeknek, melyek évente a fővárosban köz- és kivált magánépítkezésekre fordíttatnak, a mely összegek az

1892-ik évben 19·4 millió frtot,
1893-ban 25·2 millió frtot,
1894-ben már 26·3 millió forintot

tettek, lakviszonyaink javítását el nem érhattük.

Az 1891-iki népszámlálás alkalmából konstataulta a hivatalos statisztika, hogy Budapesten egy lakásban átlag 4·97 egyén lakik, míg Berlinben 4·2 lélek jut egy-egy lakásra. De azért a viszonyok mégis nagyon különbözök, mert Budapest lakosságának csak 8 %,-a lakik úgy, hogy 1—1 szobára 1 lakó jut; 35 %,-nál esik már egy szobára 2—3 lakó; de 30·3 %,-nál jut egy szobára 4—5 és több lakó.

Azaz csaknem h a r m a d a lakosságnak zsufolt lakásokba van szorítva.

A zsufoltság mértékére nézve igen sötét képet ad még a következő összehasonlítás:

Az összes lakások közül van

	Budapest	Bécs	Brünn	Lemberg
1 szobás lakás	61·7%	5·3%	4·6%	36·5%
2 " "	20·8	28·1	41·9	24·3
3) " "	8·7	53·0	42·1	31·0
4—5) " "	6·6			
6 és több " "	2·2	13·5	11·4	8·2

Budapest tehát az 1 szobás lakásokkal tűnik ki.

Ez adatokból megítélhető, mennyire szárnyalta túl a székes főváros rohamos fejlődése, amaz előmunkálatokat, melyeket a viszonyok megváltoztatása okából, rendes körülmények között e l ő b b kellett volna végrehajtani.

A székes főváros minden képzeletet fölülhaladó módon terjeszkedett s azért szükséges most annál sürgősebben gondoskodni arról, most már utólagosan, hogy beviessük lakviszonyainkba a kellő egyensúlyt.

A legnagyobb hiány van ugyanis azon lakásokra nézve, melyek a munkásnép befogadására rendelvek. Erre irányul most már kettőzött figyelem úgy a kormány, mint a fővárosi hatóság részéről, de a társadalom sem kíván e tekintetben visszamaradni.

És kétségtelen, hogy nevezett tényezők együttműködésének mihamar sikerülend, lakviszonyainkat a megkívántató módon megjavítani és megfelelővé tenni.

Műszaki rész.

A házbér tekintetében elérhető lakások hiánya és a már szintén fölemlített óriási kiterjedése és aránytalan kihasználása a székes főváros területének, kényszeríti egyrészt a munkásokat a város beépített határán túl vándorolni, másrészt pedig odatereli a nagyobb ipartelepeket, építeni munkásházakat, avagy más módon munkásaiknak lakszükségletéről gondoskodni.

E körülmény már igen korán vitt arra, forgalmunk közlekedő eszközeinek fejlődésén munkálkodni; cimlapunkon 0. sz. alatt, ezért előlítettük forgalmi hálózatainkat a jelenlegi állapot szerint.

A lóvasut, mint a székes főváros legrégibb forgalmi eszköze, 92 kilométer hosszú sinhálózatot fut be. Forgalomban áll 300 kocsi, a melyek 1895-ben 25 és fél millió egyént szállítottak.

A forgalom nagyságát tekintve, nyomban mellé sorolandó a csak 3 év óta létező villamos városi vasut. 45 kilométer sinhálózatán, 118 üzemben álló kocsijával 1895-ben 173 millió egyént továbbított és rövid idő alatt vált a székes főváros lakosságának legkedveltebb forgalmi eszközévé.

A fővárossal kötött szerződés értelmében jelenleg az összes, lóvonatu vonalak 2 évi határidőn belül villamos vasutakká változtatnak át.

Legközelebb pedig megindítja üzemét a 37 kilométer hosszú földalatti vasut, mely 20 kocsival, a város középpontjától, az Andrásy-ut alatt, egész a kiállítási területig fogja a forgalmat közvetíteni.

A székes főváros előbbi társa-kocsi közlekedése sehogysémi birt megfelelővé lenni, úgy kocsi, mint lóállománya gyorsasága folytán. 1895 őszén társaskocsi-járatok céljára részvénytársaság létesült, mely jelenleg 93 kocsit tart üzemben és 33 kilométer uthálózatot járat be.

Igen fontos közlekedési eszközt képez a város két alkotórésze közt a dunai csavargőzösöket járató vállalat. Ez a balparton 4, a jobbparton 6 állomást tart fenn. 13 csavargőzössel 1895. évben 41 milliónyi egyénforgalmat közvetített, míg a Dunagőzhajózási társulat csupán helyi forgalomnak szolgáló nagy gőzösök, melyek 1895-ben összesen 105,000 kilométer utat megtették, csupán 12 millió egyént szállított.

Ha a kimutatott forgalom terjedelméhez hozzászámítjuk még azt az 1 millió utast, melyet a m. kir. államvasut az első szomszédos állomásig szállított és azt a 2 milliót, melyet remélhetőleg az új társaskocsi-vállalat fog továbbítani, úgy évente 511 milliót tenne ki a szállított egyének száma. Eszerint minden lakója Budapestnek átlag és évente 100 utat tenne meg.

Midőn végre áttérünk a budapesti munkásházatelepek műszaki leírására, föl kell említenünk a sorrend miatt a főváros

első fejlődési korszakából származó S z á z h á z-telepet a VII. kerületben. E telep 1871- és 72-ben a magyar földhitel-intézet által létesítettett. A vállalat programja azt foglalta magában, hogy e házak csakis munkáscsaládok számára adatnak bérbe, illetőleg azoknak részletfizetés alapján eladatnak. A biztosítéki feltételek azonban igen szigorúak és terhesek lévén úgy, hogy midőn 1887-ben Kollarits Pál cége megvette e házakat, azok közül tényleg csak 8 ház volt munkások kezében, míg a többiek még mind csak kibéreltettek.

A telep területe 14,800 m² s állott 100 egyemeletes házból, összesen 600 munkáslakással. Minden házhoz külön udvar tartozott, a hol a faskamrák elhelyeztettek. A házak 2 típus szerint voltak építve. Egyik részük földszinten kocsibejárattal bírt — a mint azt a kisipar üzeme követelte — másik részük magasanfekvő folyosóval volt ellátva, a honnan külön falépcsőn lehetett az udvarba bejutni. Egy-egy háznak előállítási költsége 8400 frtot tett. Az évi lakbér, pincelakásért 90—110 frt, míg a felsőbb lakásokért 110—140 frtot fizettek. Ma ezek összeségükben dülőfélben vannak, de sőt helyükön nagyobbára már is nagy bérházak építettek.

Mint már mondtuk, maig minden nagyobb ipartelep maga kénytelen volt, állandó munkásai számára lak-alkalmatlanságról gondoskodni s pedig a telep szomszédságában, mint hogy azok különben a környezetben lakáshoz nem juthattak.

Igy épített az I. magyar gőzmalom-társulat 1886-ban egy szép telepet Ulrich építész tervei szerint. E telep 10,000 m² területű és rajta 8 emeletes lakház, a hozzávaló gazdasági épületekkel. E házak mindegyike (lásd a II. sz. tervet) 8 lakást tartalmaz, egyenként szoba konyhával és 8 külön szobát, ez utóbbiakat különösen gyermektelen családok keresik, minthogy azok tüzhelylyel ellátvák. Az ily ház került a vállalatnak 12,800 frtba. Egy nagyobb lakás 108 frtot, egy kisebb 75 frtot fizet évi bérül.

Mi sem demonstrálja világosabban, mennyire van szükség kisebb lakásokra, különösen olyanokra, melyek kishivatalnokok számára szolgálnak — mint az üllői ut végén levő T i s z t v i s e l ő - t e l e p alapítása és bámulatos gyors végrehajtása.

1884-ik évben a főváros átadott a tisztviselők házépitő szövetkezetének 28,574 m² területet, 117 parcellára osztva, négyyszögölenként 50 krnyi árban, azon feltétel alatt, hogy 2 éven belül rajtuk ház építtessék és hogy az utak és a csatornázás az egész területen, a tanácstól engedélyezett tervek alapján a szövetkezet által fizettessék.

A telep határaig terjedő rendező munkálatok költségeit azonban a város vállalta el.

A II. tervrajzunkban ily ház van ábrázolva s pedig egyike azok legkisebb fajtájából, ahogy annak idején Bobula J. épi-

tész által 4100 frtnyi költséggel előállítottak. E házak mind családházak és az ottani vidék díszére válnak.

Legujabban egy 1000 házra számított telep létesítése céljából, terület-átengedésért fordultak a székes fővároshoz. Nem esoda, ha a város közigazgató hatósága habozik ily nagy területeket osztogatni, hiszen ezek képezik egész vagyonát, a melylyel kénytelen elviselni ama nagy terheket, melyet tőle a nagyváros úgy közegészségi, mint társadalmi tekintetből megkövetel. Azonfölül pines kizárva amaz aggodalom, hogy a most humánus célból átengedett telkek nem fordíttatnak-e csakhamar spekulációra, mint ahogy az a Százház-telepnél csakugyan bekövetkezett.

A magán-iparvállalatok munkástelepeit kísérendő, legelőször a G a n z-féle gyár munkástelepeire kell áttérnünk. Azok régebbi és újabb keletűek.

Régebbek ama 8 házból álló csoport, melyet a gyár a budai gázgyár mellett állított föl. Újabb keletűek, ama 11 ház, a balparti kőbányai uton, a gépgyár mellett, melyeket III. sz. tervünkben ábrázoltuk. Ezek egyemeletes házak és tartalmaznak minden emeletben egy közös folyosóról nyíló 8 lakást, egyenként szoba és konyhával, a melyért a munkás 140 frt évi bért fizet. A gyár még több ily ház fölépítésére határozta el magát, hogy munkásainak lakásszükségletét fődözni képes legyen.

Minden tekintetben mint a szerűek a m. kir. államvasutak lakházai, melyeket úgy hivatalnokai, valamint műhelyeinek munkásai számára fölépített. A központi személypályaudvarnak a kerepesi uton eszközölt fölépítése után, e környéken a hivatalnokok lakásainak igen nagy szüksége állott be; e miatt indíttatva érezte magát a m. kir. államvasutak igazgatósága a hivatalnoki nyugdíjintézet alapjából 1888-ban a pályaudvarral átellenben, a kerepesi uton egy hivatalnokai számára szolgáló háztelepet fölépíteni.

E telep áll — mint azt a III. sz. terv helyrajza kitünteti, — 3 háromemeletes és öt kétemeletes házból, előbbieket a kerepesi-uton, az utóbbiak a mellékuteákban elhelyezve. Az utóbbiak közül egyiknek tervrajzát itt közöltük.

Van azokban minden emeleten egyenként 2—3 szobából álló 8 lakás, előszoba, konyha és folyosóval ellátva. Az évi lakbér 300 és 400 frt között mozog.

A 24,000 m²-et tevő nagy telekből csak 7000 m² van beépítve, a többi terület szabad udvarnak maradt fönön fásításokkal ellátva.

A m. kir. államvasutak legujabb telepei a kőbányai uton a műhely-munkások és a ferencvárosi állomás alkalmazottjai számára építtetek föl.

E telepet I. sz. tervünk tükrözteti vissza. 1894-ben fog-

tak az építkezéshez s most kerül épp befejezéshez. Fekszik a hajtsár-ut végén, a temető villamos vasutja és a józsefvárosi indóház által körülzárt területen s áll következő épületből, s pedig:

26 földszintes munkás lakházból (fig. A—B.), egyenként 4 lakással;

15 egyemeletes munkás lakházból (fig. C—E.), egyenként 8 lakással;

6 egyemeletes, munkavezetők számára szolgáló lakházból (fig. D.), egyenként 8 lakással;

1 hivatalnoki lakházból 8 lakással, továbbá egy iskolából, vendéglőből és egy fürdőházból.

A munkás lakházakat fig. A) (földszintesek) és fig. C) (emeletesek) már lakják és azokat I. terveken részletesen mutatjuk be.

Az A) ábrázatu házak két lakást tartalmaznak, egyenként 2 szobával, konyha, kamrával és két lakást a 1 szoba, konyha, kamrával. Az elsők évi lakbére 180 ft, az utóbbiaké 130 ft. Minden lakáshoz külön kert tartozik és egy gazdasági épület. Az utóbbiban van alul disznóól és efölött baromfiól.

A ferencvárosi telep áll 16 munkás-lakházból (fig. A.) és szemben a ferencvárosi pályaudvarral van építve.

A midőn kimutattuk, hogy ugy a magán-iparvállalatok, valamint az állam lehetőség szerint igyekeznek a munkások lakásszükségén segíteni, megemlékezünk ama fontos leiratról, melyet a m. kir. belügyminiszter legutóbb a főváros törvényhatóságához intézett, a lakásügyet illetőleg. E leiratban a miniszter a munkáslakások ügyében határozó lépéseket sürget és oda utal, hogy az annyira fontos lakásügyben tényleges megoldást csakis konkrét javaslatoktól várhatni. Sajnálataát fejezi ki a fölött, hogy közhasznú építőtársaságok nem alkottattak még, mint a hogy az ujabban minden más nagyobb városban megtörténni szokott, a melyek példaadó működése különösen kamat nélküli kölcsönökkel volna előmozdítandó.

Végül még a hajléktalanok menhelyéről kívánunk megemlékezni, melyek habár minden nagyvárosban nélkülözhetetlenek, de különösen Budapesten, hol a jutányos lakások iránti szükség, a szegények és elhagyatottak nagyobb százelekát kényszeríti a menhelyet fölkeresni.

1894-ik évi december havában a hajléktalanok menhelyegylete már a 4-ik menházát nyitotta meg, ugy hogy összes menházai már 1100 ágyat tartalmaznak. Az egylet 1894. évi jelentése szerint a három régiebb menházában, nevezett évben 221,893 férfit, 22018 nőt és 5082 gyermeket, összesen 248,993 egyént vett föl és a téli hónapokban 110,000 adag levest és kenyeret osztott szét.

A VI. kerületi külső váci-uton legutóbb fölépített men-

ház, megnyitása napjától fogva teljesen igénybe van véve és már is alkudozásba lépett az egylet a fővárossal, a ferencvárosban fölépítendő 5-ik menház föllállítása érdekében.

Ezenkívül a hazai takarékpénztár még külön menházat épített föl saját költségén és azt a városnak már át is adta. Tervünkben V. alatt azt a menházat ábrázoltuk, mely az alföldi-utcában van és 381 ágyat tartalmaz. Ennek építési költségeit, 76,000 frtot a város adta, épp úgy engedte át ingyen az építő telket.

V. és VI. t rveinkben a váci-uton levő új menház van ábrázolva. Tartalmaz 402 ágyat, népkonyhával és melegítő szobával. Az építő költségek, melyeket szintén a város adott meg, 91.000 frtot tettek. Annak berendezését és föntartását a hajléktalanok menhely-egylete végezi.

E menhelyekben minden jelentkező 6 krért éjjeli alvóhelyet és fürdőt kap és kívánatára még 1 darab kenyeret és levest is.

Hogy kebelünkben valódi emberbarátok nem hiányoznak, a kik szívükön viselik az inségesek sorsát, kitűnik az ily menház megnyitása alkalmából báró Podmanitzky Frigyes, mint a hajléktalanok menhely-egyletének elnöke által elmondott megnyitó beszédjéből:

„E ház azoknak van szánva, kiktől a sors megvonta a saját otthon jótéteményét. Menhelye legyen e ház azoknak, kiknek hajlékuk nincsen a nagy városban. Ama szegényeknek, kiket a mostoha sors minden egyéb segélytől megfosztott, legyen ez a menhelye. E világos helyiségekben barátságosan vétessék ő föl és tisztelettel is találkozzék... stb. stb.“

Ha a jövőben is ez marad jelszavunk, akkor a magyar munkás bizonyára nem válik a polgár ellenségévé.

Budapest, 1896. januar havában.

Fiume munkástelepei.

Az Adria gyöngye a festői Fiume a jelenkor egyik legvirágzóbb emporiumává fejlődött. Még élénk emlékezetünkben vannak azok, az 1885-iki országos kiállításon bemutatott képek, melyek Fiumét az 1573-iki, 1673-iki, 1773-iki és végre az 1883-iki alakjában tüntették elő; ezekből tisztán láthattuk, miként fejlődött a kis halásztelep 4 évszázadon keresztül nagy tengeri várossá.

A római birodalom fölosztása után Fiume környéke a nyugati római birodalomhoz tartozott. Nagy Károly foglalta el és saját hercegivel kormányoztatta, a kik közül Chreseimir Kr. u. 900-ik évben királylyá lön.

Későbbben Fiume a Valsák hűbére lett. kiktől 1471-ben III. Frigyes császár vette meg.

Csak a XVIII-ik század elején lett Fiuménak, mint tengerparti városnak némi jelentősége, mert a részben átalakított és kijavított kikötője, a levantei kereskedelem egy részét ide irányította. A XVIII-ik és XIX-ik század közötti átmeneti időszak viharaiban Fiume ismét letűnt a küzdelem teréről és csak a magyar állam ujjaalakítása idejében lép újból előtérbe.

1872-ik évben kezdte meg a magyar kormány a nagy-szerű tengeri kikötő-építkezéseket: a Mária Terézia-molót, a Szapáry-öblöt, a Zichy-molót stb. stb., melyek 12 millió forintnál többre kerültek és Fiumét nagy tengeri kereskedelmi várossá, az európai kivitt kövvetítő fontosabb kikötők közé emelték. Magyarország — helyesen méltányolva Fiuménak kereskedelmi politikai fontosságát — minden rendelkezésére álló eszközzel arra törekedett, hogy megteremtse mindazokat a forgalmi könnyítéseket és az újabb terjeszkedés és növekvés eszközeit, a melyek mind a magyar, mind az idegen kereskedelmi világ figyelmét lekötöthetik. Hogy ezek minő anyagi áldozatokat kívántak, eléggé bizonyítja az a körülmény, hogy csak a kikötő-építkezések az 1890. évig közel 13 millió forintnyi összeget nyeltek el és a további forgalmi befektetések is jelentékeny összegeket kívánnak.

A fiumei kikötő már is oly kiterjedésű, hogy a legelőnkebb hajóforgalmat sem akadályozza meg. A nagy kikötőbe nem kevesebb, mint 13 nagy és 5-6 kisebb tengeri gőzhajó köthet ki egyszerre; a petroleum-rakodót pedig gőz- és vitorlás-hajóra rendezték be. A Fiumara-csatorna, mely a várost a Deltával köti össze, 70-80 teherhajót fogadhat be. Mindezekhez 61,968 m² kiterjedésű raktárhelyiségek tartoznak. Szóval a magyar állam Fiuménak kikötővé való emelésére sokat tett, de az alábbi táblázatos kimutatás eredményeit figyelembe véve, sokat is nyert.

A hajók forgalmi statisztikája igazolja, hogy az:

1884. évben	7,556 hajó	1.275,762 tonna tartalommal
1886. "	7,533 "	1.314,451 " "
1887. "	9,874 "	1.379,478 " "
1888. "	10,266 "	1.555,327 " "
1889. "	10,333 "	1.640,540 " "

fordult meg.

A hajóforgalommal kapcsolatban Fiume behozatalának és kivitelének összegét a következő táblázat tünteti föl:

az 1870. évben	1.167,000 q	13.400,000 forint értékben
" 1880. "	2.867,000 "	27.214,000 " "
" 1884. "	6.314,400 "	68.174,000 " "
" 1886. "	6.489,100 "	75.772,000 " "
" 1889. "	8.093,100 "	88.522,000 " "

A behozatal főleg rizsből és nyers petroleumból állott, míg a kivitelben leginkább fa, deszka, hordódonga, gabona és liszt szerepeltek.

Maga a liszt-kivitel a gyöngye aratás ellenére az 1889-iki évben 1.289,000 q-ra rugott, a melyből

Nagybritanniába	832,000 q-t szállítottak.
Franciaországba	123,000 „ „
Levantei kikötőbe	147,000 „ „
Hollandba és Belgiumba	33,000 „ „
Spanyolországba és Portugalliába	4,000 „ „
Délamerikába... ..	150,000 „ „

Azonban Fiuménak nemcsak kereskedelmi tevékenysége emelkedik, az ipar szempontjából is számottevő tényező. Kezdve a régebbi berendezéseken, ott van az 1827-ben alapított papiros-gyár 500 munkásával, továbbá a világhírű Whitehead-fele féle torpedó-gyár, mely 700 munkást foglalkoztat. Nagyszerű a „Stabilimento tecnico Fiumano“ nevű gépgyár, továbbá a vegyészeti gyár és a m. kir. dohánygyár, az utóbbiban 2000 munkásnál is több dolgozik.

A gőzmalmon kívül a petroleum-finomító, mely 400 munkással is dolgozik és évenként 80 millió l nyers olajat dolgozik föl, szintén említést érdemel. Kiemelhetjük még a rizshántó-malmot és a rizskeményítő-gyárat 40,000 q évi gyártmánynyal.

Ez a sokoldalu tevékenység a népességet tetemesen megszaportotta, úgy hogy az ipari vállalatoknak munkásaik megfelelő elhelyezéséről kellett gondoskodniok.

A Whitehead-fele torpedó-gyár tulajdonosai már 1883-ban megkezdték a munkáslakóházak építését és jelenleg az 1. ábrában előtüntetett telepükön 15 házban 101 családnak van hajléka.

A terassz-szerű munkás-telepet a gyár közelébe B a z a r i g építész tervei szerint építették.

Az alsó 12 házat az 1883—1886. években készítették. A 2—6. ábrabeli egyemeletes házban 4 teljesen elkülönített bejáratu lakás van. Minden lakáshoz kis virágos kert tartozik, úgy hogy a gazdag délvidéki fák lombdisze a telep szépségét és egészséges voltát nagyban növeli.

A két-két földszintes lakás bejárója az utca felől van és a konyhába vezet. A lakást két szomszédos szoba és egy külön kamra alkotja. Az első emeleti két lakás kijárata hátrafelé van és a lépcsőre nyílik. A helyiségek beosztása olyan, mint a földszinten. A lakásoknak 115 m³ férőjük van és 10—11 személy befogadására alkalmasak. Ezt a maximális létszámot a legritkább esetben lépik túl.

A két feljebb eső lakóházat 1888. és 1889-ik években építették; ezek a 7—10 ábrák tanúsága szerint inkább kaszár-

nyaszerűek és mindegyik 4 összefüggő házból álló épületesoportot alkot, melyben összesen 48 lakás van. Minden egyes házban 6 család lakhatik és minden lépesőházra és emeletre két családot számitanak. Az egyes lakások egy nagy konyhából, egy 131 m^3 férőjű szobából, külön árnyékszékéből, padlásból és pincéből állanak.

A 4 lakású kisebb házak a terepviszonyok szerint 7900—9400 forintba kerültek.

A két nagyobb kétemeletes épület közül egyik 28,000, a másik 32,000 forintba került.

Ezekre a lakásokra csak a nevezett gyárak munkásai tarthatnak számot, bennük mintegy 300-an laknak.

A munkások béréből levont lakbér 30 kr. minden kifizetett napibér után. Ha a munkás szabadságon van vagy beteg és mint ilyen betegsegélyzést nyer, ebben az esetben lakáspénzt nem fizet. A legkisebb napibér esetén sem éri el a lakbér a fizetésnek 25%-át.

Ez a valóban humánus intézkedés, melyet más munkáslak-telepeken nem találhatunk meg, igen utánzásra méltónak mondható.

A másik munkáslak-telep az, melyet Fiume városa előkelő polgáraiból alakult társulat létesített abból a célból, hogy a munkásokat megfelelő lakásokkal láthassák el, de úgy, hogy az egyes házak a tagok birtokába is juthassanak. ennek neve „Società per la costruzione di Case operaie.”

Ezt a társulatot 1887-ben alapították. A telep szép magas fekvésű helyen áll, a város hosszanti kiterjedésének közepén táján.

Ez ideig mintegy 8000 m^2 területet szereztek meg, melyen kilenc házesoport épül, a melyekből már három el is készült és tele is van lakókkal.

A 11—14. ábrák szerint ezeknek a házaknak mindkét emeletén 4 teljesen elkülönített lakás van, melyeknek bejárata a sarokpavillonba torkollik. Egy-egy lakásban van a konyha, padlás és pincén kívül 3 szoba és külön árnyékszék; a lakás összes férője 241 m^3 . Egy-egy ház építése 8050 forintba és a telek 94 m^2 kerttel együtt 600 frtba került. Egy-egy lakást évi 130 frtért adnak bérbe. Eladás esetén az amortizáció az építés összegének 8% -a: 4½%-ot kamatra, 3½%-ot tőketörlesztésre számitanak.

Ennek a társulatnak szervezetébe igen szigorú kötelezettségeket is vettek föl, azonban az alapítókat mégis mindig a vállalat humánus célja vezeti.

Általában minden újabb fiumei vállalatnál tapasztalható az a törekvés is, hogy saját hatáskörükben ennek az új kereskedelmi városnak fölvirágozását minden tőlük kitelhető módon elősegítsék.

Ez a társadalom minden rétegében megerősödött törekvés

a legjobb biztosítéka annak, hogy a Magyar-állammal való összetartozás gondolata mindinkább gyökeret fog verni és hogy Fiumé egykor, ha majd kifejlődésének magaslatát eléri, nem esik versenytársának hibájába. Értjük itt a hálátlan Triesztet, a mely mindig „az örökké elégedetlen” szerepében tetszeleg magának, bár a természet is gazdagabban áldotta meg, fölvirágozásáért pedig Ausztria és Magyarország még sokkal nagyobb és nehezebb áldozatokat hozott.

A magyar kir. államvasutak diósgyőri vas- és acélgyára.

Minél jobban összevonja az állam az egyedáruságot, az ország vasutainak forgalmát és a vas- és acélgyártást, saját házi kezelésébe, annál nagyobb erkölcsi kötelezettség hárul rája, hogy munkásainak jólétéről gondoskodjék; a magániparnak példakép előmenjen és azt megmutassa, hogy a fennálló törvények a munkások érdekében is hozattak. Egy ilyen előmenő példa látszik a diósgyőri vas- és acélgyárban, Borsodmegyében, melynek berendezése a legjobb külföldiek mellé is méltán sorozható.

Ezen virágzó fejlődésnek indult telepről szóló összevont vázlatot következőkben adjuk:

A diósgyőri gyár sok viszontagságon ment keresztül, míg a mai tiszteletgerjesztő rangra emeltetett. A mint a szerves organizmust csak egy ügyes orvos gyógyíthatja, ki tisztában van a baj diagnózisával, éppugy a diósgyőri gyár is csak akkor kezdett prosperálni, a midőn ismert nevű volt igazgatója, Zimmermann Frigyes ur a meglevő eszközök észszerű felhasználásával és rationális beruházásokkal új életre terelte.

Kezdetben Diósgyőrött csak egy vashámor állott, egy már kiszáradt patak szélén. E műnek romja ma is látható még.

1858-ban a borsodi állami uradalomban hatalmas lignitégek találtattak, melyek azonban értékesítve csak akkor lettek, midőn a magyar kormány 1867-ben arra határozta el magát, hogy Miskolc és Diósgyőr között vasfinomító gyárat fog létesíteni, mely 150,000 métermázsányi évi termelésre lett berendezve. E gyár kizárólag lignittel volt üzembe veendő és a nyersvasat egy külön fölállítandó vaskohó, valamint a gömöri vaskohók voltak hivatva szolgáltatni.

Az új gyár 1870. év végén üzembe vétetett, de technikai akadályok folytán nem használhatta a saját lignitét, hanem kénytelen volt kőszénét hozatni.

A termelés azonban az eredeti előirányzattól messze elmaradt és a legkedvezőbb évben 1880-ban is csak 38,400 q-t tett ki, mert egyrészt a magas önköltség, másrészt pedig — az acélsinek általános elterjedése folytán — a kis kereslet mellett nagyobb eredményeket el nem érhetett. 1880-ban az egész telep kivételtett a pénzügyminiszterium kezeléséből és a közlekedésügyi miniszteriumnak lett alárendelve és közös igazgatóságot nyert a m. kir. államvasutak gépgyárával. Ezen időponttól kezdődik Diósgyőr fölvirágzása.

Az új igazgatóság mindenekelőtt a kész és félig kész terményeket értékesítette és azután a vasfinomító művet gázfűtésre alakította át, úgy, hogy ezentúl az üzemnél saját lignitjét használhatta.

Ezen rekonstrukció alkalmával a meglevő épületek a hengersorok megtakarítás szempontjából a lehetőségig megtartattak, de különös gond fordított arra is, hogy az anyagok bármely szükségtelen mozgatása kikerültessek és hogy a létesítendő — s azóta már létesített — újabb építkezések organikus összefüggésbe legyenek emelhetők.

A termelési képességnek így elért emelkedésével, valamint az idegen munkaerők növekedésével a gyár megnagyobbodott és az igazgatóság szükségesnek látta a régi fönnálló telepet jelentékenyen kibővíteni. — A mai telep 274,000 □ métert foglal el egy délről észak felé enyhén emelkedő területen, széles, egyenes és befásított utcákkal. — A kutak észszerű fölosztásban ásattak és kitűnő ivóvizet szolgáltatnak; az árnyékszékek tonna-rendszer szerint vannak berendezve és az egyes lakházakat kertek veszik körül.

Azon 3400 munkás közül, a kik a gyárban alkalmaztatnak s kiknek a száma családtagjaikkal együtt közel 9000 lélekre rug, 350 család a gyártelep házaiban lakik, a többi pedig a Miskolc és Diósgyőr közelében fekvő helységekben. Ezenkívül a gyár összes hivatalnokai a telepen laknak. még pedig minden egyes család külön házában.

A munkás lakóházak négy különböző típusban vannak fölépítve. A telep magasabb részein az A. és B. csoport. Mind a két csoport négy család számára van szánva és minden negyed házba, illetve minden lakásba külön lépcső vezet.

Az A. csoport házai egyemeletesek. A földszinten van a konyha s a lépcsőház és az emeleten 2 lakószoba. E lakások ürmérete 170 köbméter. Az ilyen négyszobás egyemeletes háznak az építési költsége 9000 frt. Ezen lakásokért fizet a munkás havonként 10 frt 50 krt lakbér címén.

A B. csoport házai földszintesek egy oromszobával a padláson. Földszinten van a konyha, lépcsőház és négy lakószoba. Ezen lakásnak az ürmérete 130 köbméter. A gazdasági épületek e két típusnál, állanak: az istállóból, fakamrából és ár-

nyékszékből, melyek a lakáshoz vannak fölállítva, ellenben a C. és D. csoportnál ezek szabadon állanak.

A négyszobás földszintes lakóház költsége 7500 forint és ebben egy lakásért a munkásnak 7 frt 50 számittatik havonkint lakbérül.

A C. és D. csoport házai földszintesek s minden ház két lakást foglal magában. Minden egyes lakás egy szoba, egy konyha és kamrából áll. A C. csoport újabb házainál van egy közös padlás-lépcső, holott a régi házaknál csak létra segítségével, kívülről járnak föl a padlásra. A C. csoport házai 3800 frtba kerültek.

Ezeknek a lakásai 100 köbméter ürmérettel birnak s utánuk havonkint 6 frt 50 kr. fizettetik.

Ezen házak, gazdasági épületeikkel együtt, legjobban felelnek meg a munkás szükségleteinek és legjobban is ke-restetnek.

A D. csoport házai a legrégiebbek a telepen és még a pénzügyi kinstár által lettek fölépítve. Ezeknek az ürmérete 81.5 köbméter s 5 frt havonkénti lakbér mellett adatnak ki.

A gyár tisztviselői és állandó munkásai számára 1884. október óta fogyasztási szövetkezet áll fönn, mely a közlekedésügyi miniszterium részéről messzeterjedő kedvezményekben részesül. Ezen egyesület havi forgalma átlag 40,000 frtot tesz.

Megemlítendő itt az 1886. év óta nagyban folytatott eszavarszegecs és szeggyártás, melynek gyártmányai a belföldi piacot rövid idő alatt a külföldi konkurrenciával szemben meghódították.

A társláda részéről egy kórház tartatik fönn, mely a telepen lakó főorvosnak van alárendelve. A gyógykezelési költségeket és betegpénzeket fedezi a társláda, melybe a gyár ugyanoly összeget fizet, mint a tagok együttvéve.

A gyár területén a gyár birja a regale-jogot, mely a korcsmával együtt a logyasztási szövetkezetnek van bérbeadva.

A diósgyőri gyár folyton emelkedő termelése 1894-ben 75,000 tonnát tett ki, melynek főrésze acélsinekből állt.

Hozzászámítva még a gyarmati épületekhez a kényelmesen berendezett 160 tiszti és altiszti lakást, továbbá a hat osztályu fiu- és ugyanannyi osztályu leányiskolát, az óvodát, a fürdőt, a gyári gyarmaton kívül lakó munkások részére épülő munkás-éttermet, a tűzoltói berendezést, a gondos karban tartott utakat és kerteket s a gyümölcsfaiskolát, ugy mindezekből világosan kitünik, hogy a gyár művezetősége, mely Förster Nándor gyárigazgató ur személyes vezetése alatt áll s a magyar kir. kereskedelemügyi miniszter tárcájához tartozik, minden tekintetben azon van, hogy e gyárban ne csak mintaszerű berendezések létesíttessenek, hanem példás módon fönn is tartassanak.

A mezőhegyesi ménesintézet tisztí és munkáslakásai.

Angolország kivételével sehol, a világ bármely országában, nem viseltetnek a ló és annak tenyésztése iránt oly kiváló figyelemmel és tagadhatlan közérdeklődéssel, mint Magyarországon.

A kitarító telivér ló iránti előszeretet a magyaroknál az őseiktől öröklött lovaglási ösztönben leli természetes magyarázatát. Másrészt tagadhatatlan, hogy a keleti vér mindenkor forrása volt a magyar lófajok nemesítésének, a mely körülmény arra a gyakorlati véleményre vezetett, hogy manapság Közép-Európa lótenyésztői, valamint lókereskedői nemes fajta lovakat Magyarországról szerzik be.

A magyar versenylovak által elért eredmények eléggé igazolják emez állítást.

De nem mindig volt ez így; mert alig, hogy 120, illetőleg 150 év előtt, a hosszas török és egyéb akkortájt dúló örökösödési háborúk miatt Magyarország lótenyésztése annyira pangásnak indult, hogy az akkora uralkodó Mária Terézia királynő kénytelenítve volt a katonaság lószükségletét legnagyobbbrészt a külföldről beszerezni; ezen bajokon segitendő, még Mária Terézia és később József császár uralkodása ideje alatt elhatároztatott, hogy először gyakorlatilag jól berendezett méntelepek, később pedig Magyar- és Erdélyországban fölláltandó ménesintézetek létesítése által fog a lótenyésztés ismét oly fokra emeltetni, mint annakelőtte volt.

Ugy látszik, hogy József császár lótenyésztés emelésére vonatkozólag maga elé tűzött nemes célját komoly megfontolás tárgyává tette, mivel a lótenyésztés emelésére nézve rendeleteket bocsátott ki és különféle bizottságokat küldött az országba messze menő hatáskörrel, mignem ő maga 1785. évben személyesen győződött meg rendeleteinek és tett intézkedéseinek tervszerű és pontos végrehajtásáról.

A működő bizottságnak egy tevékeny tagja és ugyszólván lelke a Torontál vármegyében gazdaságáról is híres, eleinte századosi, később ezredesi minőségben alkalmazásban állott Csekonics-család egyik ivadéka volt.

Ő volt az, a ki mindenekelőtt azon fáradozott, hogy Magyarországon, a bőséges legelőkkel ellátott nagyobb puszták valamelyikén nagy katonai ménesintézet létesíttessék.

Temes vármegye akkori alispánja az e célra leginkább alkalmas mezőhegyesi pusztát hozta javaslatba, minek következtében azon közóhajtás, hogy a tervbe vett nagy katonai ménesintézet csakugyan létesüljön és hogy az Mezőhegyesen föl is állíttassék, 1785. év elején már bevégezett ténynek volt tekinthető.

Ezen pusztát megfelelő épületekkel és különféle berendezésekkel kellett ellátni, ugyszintén be kellett a szükséges méneket és anyakancákat szerezni, mi mindenestre nem csekély gondot okozott; 194 esődör és 550 anyakanca volt a kezdetleges állomány, melyet a mezőhegyesi ménesintézet fölláttatott.

Ezen állományból keletkezett a mai intézet, mely jelenleg a leggazdagabb forrása úgy a katonai lovaknak, mint nemkülönben egyéb hasznos lovak tenyésztésének, a mezőhegyesi ménesintézet berendezésére nézve a hasonló intézetek közt a legtökéletesebb Magyarországon.

A mezőhegyesi ménesintézet az utólagosan megszerzett pusztákkal együtt 30,000 kat. holdból áll, igazgatás és kezelés tekintetében a földmivelésügyi m. kir. miniszteriumnak van alárendelve.

Tiszta jövedelméből nemcsak az intézet kiadásai fődőztetnek, hanem egy tetemes része a lótenyésztés emelésére is szolgál.

A ménesuradalom a lótenyésztésen kívül, a mennyire mezőgazdasági szempontból megengedhető, szarvasmarha-, juh- és sertés-tenyésztéssel is foglalkozik.

A birtokterület Csanád-megyében a régi budapest-aradi országot mentén terül el, a terület hat ut által van keresztül-szelve, melyek a birtoktestet a szomszédos községekkel összekötik. Ezen utak összes hossza 38 kilométer.

Az arad-csanádi helyiérdekű vasut a területet három irányban szeli át; az egyes gyártelepekhez vezető összekötő vágányok azonban az intézet tulajdonát képezik.

A birtokterületet 37,5 kilométer hosszúságban egy keskenyvágányú mezei vasut szeli át, mely gazdasági célokra szolgál. Ezen mezei vasut különben 5 drb gőzmozdonynyal és 70 drb vasuti kocsival rendelkezik.

A rendkívül szép fasorokon kívül, melyek részint az utakat, részint a csatornázásokat követik, a gazdasági birtokot 1540 hold lomberdő határolja körül.

Mély fekete termőföld fűdi mindenütt a talajt, mely nagyban elősegíti a növényzet buja termését.

Valóban, ha áldott órában látjuk az alföldnek eme részét, önként az a mondás jut eszünkbe, hogy „itt könnyű annak lenni.“ Hullámozó tengerként fénylenek a termő kalászos ringatózó hajjai, nemkevésbé bőven termő rétek, buja répaföldek, továbbá haragos-zöld dohányültetvények exotikus hosszú leveleikkel. az egésznek szivárvány-színezetű csodás, mesés képet ad.

A szabad legelőhelyeken vidáman nyüzsgő-mozgó különféle hasznos állatok, milyenek a számtalan anyakancák, melyek esikóikkal az egész területet ugyszólván uralják, a fiatal bikák, melyek folyton viaskodnak és mérkőznek egymással,

gyönyörű juhok, sok szép apróbb tanyák, különféle gépezeteik és gazdasági felszereléseikkel együtt a gondos és szorgalmas munkálkodásból eredő gazdaságra engednek következtetni.

No de azért itt sem minden óra mondható egyaránt szerencsésnek és nem minden év egyformán gazdagnak, mert vannak idők, mikor a legszorgosabb körütekintések és intézkedések is az időnként fölmerülő elemi csapások ellensúlyozására elégteleneknek bizonyulnak. Ilyenkor a gazdásznak résen kell állni és már eleve odatörekedni, hogy az esetleg fölmerülő és a gazdaságra nézve káros eshetőségeket még csirájában elfojtsa, mi gyakran csak sok szorgalmas kéznek és egyéb tényezőeknek együttes működése következtében érhető el.

Az egész ménesuradalom Gluzek Gyula m. k. ménesuradalmi igazgató személyes vezetése alatt áll.

A ménes-uradalomnál a szükséges tisztviselők és megfelelő felügyelő-személyzetten kívül 700 megtelepedett munkás-család van állandóan alkalmazásban.

Ezeket kívül rendszeren minden év május havában, Nyitra, Zemlén és Árva vármegyékből érkező és minden év október havában hazatérő mintegy 9500 tótajku munkás fogadtatik föl, kik a különféle gazdasági munkálatoknál alkalmaztatnak, elégtellenségük esetén a munkaerő-szükséglet a szomszédos községek akosaiból pótoltatik, mely szükséglet átlag 250 és 1000 munkás közt váltakozik.

A nem állandó munkások közül a férfiak 40 - 60 kr., a nők pedig 30 - 40 kr. napszámot kapnak.

Ezen munkások közül, a kik természetbeni lakásban és élelmezésben is részesülnek, egy-egy férfi és két nőtagból álló család a nyár folyamán alatt körülbelül 200 - 250 frtot takarít meg, mely épen elegendő arra, hogy magukat a téli idény tartama alatt föntarthassák.

Egy állandóan megtelepedett munkás-családnak, melynek minden egyes tagja a mezőgazdaság körül előforduló munkákban tényleg résztvenni köteles, javadalmazása a következő és pedig: 64 frt évi bér, földilletmény fejében természetben egy hold föld, azonfölül negyedévenként természetben 288 kilogr. tiszta buza, 166 kg. árpa s 14 kg. szalonna és az uradalmi tejgazdaságból naponta 7 liter tej.

A cukorgyáron és a szeszfőzőkön kívül a ménes-uradalom területén még 489 különféle helyeken foglalatoskodó munkások befogadására szolgál; ezek tisztán munkás-lakoknak tekintendők.

A bemutatott képek közül a 67. ábrában egy tiszt lakás alaprajza, a 68. számuban annak homlokzata, a 69. ábrában oldalhomlokzata és a 70. ábrában a keresztmetszete látható.

Egy ilyen lakás áll 4 szobából és a szükséges mellék helyiségekből, egy kis sétányból és virágos kertből. A terjedel-

mes udvarban állanak a gazdasági melléképületek, melyeknek térszomszédságában a zöldséges kert terül el.

Az állandóan megtelepedett munkások családjaikkal együtt két különböző fajtájú épületekben vannak elhelyezve.

Egy ily régebbi időben épült munkáslak minden egyes szobája 4 munkás-családnak vagyis — minthogy az ily épület 4 szobát, 4 éléskamrát, 1 konyhát és 2 közös tűzhelyet tartalmaz — az egész épület 16 munkás-család elhelyezésére szolgál.

A lakószobának hossza 7.7 méter, szélessége 5.4 méter, magassága a mennyezetig számítva 3.2 méter. Egy ily épületnek fölépítése összesen kb. 1800 frtba kerül.

A 71. ábra egy ily munkáslakóháznak az alaprajzát, a 72-ik ábra pedig a homlokzatát és a keresztmetszetet ábrázolja.

Az újabb időben épült munkáslakok minden egyes szobájában csak egy munkás-család van elhelyezve; minden szobához tartozik egy éléskamra, 4 munkás-családtagnak esik egy közös konyha, két takaréktűzhely.

A lakószoba hossza 4 méter, szélessége 3.4 méter, magassága a mennyezetig 3.2 méter; egy 8 munkás-család befolyására szolgáló épület fölépítése körülbelül 1800–2000 forintba kerül.

Egy ily munkás-lakóháznak az alaprajza a 73-ik — a homlokzata és a keresztmetszete és az oldalhomlokzata pedig a 74. ábrában van elölüntetve.

A tavasszal megérkező munkások elszállásolására — mint az képünkön látható — munkáskaszárnyák szolgálnak, a melyekben a férfiak és a nők elkülönítetten vannak elhelyezve.

Egy ily munkás-kaszárnya hossza 20 méter, szélessége 3.36 méter és magában foglal négy háló-helyiséget, melyek együttvéve 100 munkás befogadására szolgálnak. (Lásd a 75., 76., 77. és 78. ábrákat.)

A munkásnők különálló konyhákban főznek, ugyanott vannak egyuttal a sütőkemencék is fölépítve.

A munkások nyáron külön az e célra szánt és fák által árnyékolott helyen, a szabadban étkeznek. Egy ily 100 munkás befogadására szolgáló munkás-kaszárnya fölépítése 1600 frtba kerül.

Ha ezen munkások hazájukból megérkeznek, rendszeren ragályos betegségben szenvednek — többnyire szembajosok — miért is eleinte ideiglenesen külön e célra nádból épült sátrakban helyeztetnek el. (Lásd a 80-ik ábrában elölüntetett távlati képet.)

Mindeme munkáslakóházak magukon viselik annak jellegét, hogy lapályos vidéken elterülő óriási birtoktestnek, valószínűs latifundiumnak céljaira szolgálnak... erre nézve ta-

nulságosabb példákat a mezőhegyesi típusokon kívül alig fog-nánk lelteni. Egészen másképen épülnek természetesen a magas hegyvidékek munkás-lakóházai; emezekre hazánkban alig le-lünk példákat, sokkal inkább a szomszédos Ausztriában, úgy, hogy egy másik közleményünkben ezen okból az osztrák hegyvidéki munkás lakóházakat fogjuk ismertetni t. olva-sóinknak.

Az alsó-dunai szabályozási munkák és azoknak ál-lása 1891 év július havában.

Midőn gróf Andrássy az 1878. évi berlini kongresszuson azon fáradozott, hogy az alsó-dunai hajózási akadályok minél előbb eltávolíttassanak és a munka keresztülvitele Osztrák-Magyar birodalomra, mint a dunapartból legnagyobb részben részesülő államra bizattassék, teljesen tisztában volt azzal, hogy az Osztrák-Magyar befolyás a Balkán félszigetre csak úgy gyakorolható, ha a Dunának úrává teszi magát, mert csak úgy folytatja a népvédő küldetését a Balkán félszigeten, ha ezen hatalmas folyamat, gazdasági és kulturális igényeknek megfelelően átalakítva, saját céljainak gondosan megőrzi. Ezért nemcsak a Balkán népe, sőt egész Közép-Európa köszö-nettel lesznek iránta.

Ezen út fontosságát már a rómaiak felismerték, mikor Traján alatt Dáciaiba vonultak, és midőn Széchenyi a folyam balpartján a szoroson át az országutakat építette, már akkor is főcélul tűzte ki maga elé, hogy a jövő szabályozási munká-latok keresztülvitele alkalmával, a szárazon is egy jó állandó közlekedés létesíttessék.

Es midőn ezen messzire kiható munkák 1890. szeptember 11-én ünnepélyesen lettek beigtatva, ennek hire minden oldal-ról kellemes részvétellel találkozott.

Szerencsés sejtelennek vétetett, hogy ezen munkálatok az akkori, de már boldogult kereskedelmi miniszter: Baross Gábor alatt megkezdődtek, s mindenki e világra szóló művek sikerében bízott.

A magyar országgyűlés e munkálatok keresztülvitelére az alsó Duna szabályozásról szóló 1888. évi XXVI. t. cz. szerint 9,000,000 frtot úgy engedélyezte, hogy azok 1895. év végéig befejeztessenek.

Ez építési munkálatok azok kezdetétől fogva Wallandt m. k. kereskedelmi miniszteri osztálytanácsos úr vezetése alatt állanak s azok foganosításával Lutter és Hajdu vállalkozó czég bízott meg.

A mellékelt tervrajzban foglalt munkálatokat befoglaltam

egy vezérterképbe, és azok leírását, saját nézetem szerint 1891. július havi állapotukhoz mérve úgy eszközöltem, hogy Römer úr és a német küldöttség egyik bécsi műszaki segédjének jelentését használtam fel.

A dunahajózás legnagyobb akadályát, s ennek folytán legnehezebb munkát képezi a vaskapu, mely Orsova alatt körülbelül 9-2 klmterre és magyar ország határától 3 klmterre távol fekszik; egy sziklatömbből áll, mely harántos irányban a magyar dunaparttól Szerbia felé meredezik és az egész duna-medrében sziklacsoportokat képez, úgy hogy azok már a közép-vizállásnál is a vízfelületén felül vannak. A Bredia Prigada nevű sziklaorom körülbelül 1050-1683 méter hosszú s a parti csücsessel harántszöget képez. Az orom közepe 500 méter hosszúságban emelkedik mint egy meredek sziklatömb a víz fölött. Ezen sziklaakadálytól kénytelen az áram a fő vízul-lázmzással, tehát a hajózható ággal együtt a déli parttól eltérni és azután a Prigada és északi part között elhőmpölyögni; a víz alacsony állásakor 4-2 méter közép sebességgel, ellenben a 1-6-2-6 méter zérus fölötti vizállásnál csak 3 méter sebességgel körülbelül 2-6 klmtr hosszúságban folyik. Ha az áram ezen akadályokat legyőzte, azonnal fordul a déli partnak.

A sziklatömbök, ormok és örvényeken kívül vaskapunál a hajózást még az egy-etlen vízmélységek is akadályozzák. Igen csekély helyek egyszerre nagy mélységekkel váltakoznak, melyek a balparti sziklaormok közelében helyenként 80—95 méter mélységet érnek el.

Mindezen állapotok veszedelmes sebességet és ellenáramokat idéznek elő, úgy hogy e helyek a legveszedelmesebbek közül valók az egész Duna mentén. Itt sem részletcsatornák, sem gátok nem elegendők a hajózás biztosítására.

Elhatároztatott tehát, hogy itt egy nyílt csatornát és pedig a szerb part közelében 80 méter széles talapzattal 2200 méter átlagos hosszúságban kiemelni és ebbe a csatornába két vezetőgátat alkalmazni kell. E csatorna kiásatásánál szükséges lesz legkevesebb 250.000 köbméter közönséges sziklakövet (többnyire Durit) kiemelni, holott a védgátak kitöltéséhez a folyami medrében 570.000 köbméter kőanyag használtatik fel.

A bal vezetőgát, nevezetesen ennek beömlő gátorja s a dunával képező összeköttetés a Trestenieai kőbányából és Salaria völgyből nyert kőanyaggal lesz föltöltve, mely gát 1891. év június kezdetével 580 méter, a jobbparti gát pedig 150 méter hosszában elkészült.

A furó-járművek, melyek a folyammedrében a robbantási munkálatokat végeznek, teljes működésben vannak s innen nyert anyagból egészítettnek ki az óriási gátak. Az elzáró gát kigyózó alakban emelkedik már a zuhatagok felszínén s bár előbb naponkint csak 500 - 600 köbméter beépítve lett, most már e munkaképesség közel 1000 köbméterre emelkedett.

Ha az árfolyam mentében haladunk, akadunk még egészen sajtáságos természeti akadályokra és folyamaszorosokra, melyek csak Moldva tájékán látszanak elenyészni. Megemlítjük itt a Juc-ci folyamsebességet, a Grebeni sziklakaput, a Tachtalia és Izlas, valamint a Dojka és Kozla folyamsebességet.

Juc-nál épülni fog egy 3,5 klmtr hosszú torlaszgát, mely a szerb parton gyökerezni s hivatva lesz a vizet a tulajdonképeni folyamsebesség felé hajtani, a hol vagy 60 méter széles vezérárok keresztül töretik.

Itt dolgoznak a sziklazúzók, melyek a vállalat új systemája szerint alkotvák s óránként 30-40 ütést mérnek egy 8000 klgr. nehéz aczélesővel. A lejtmezőre hajó, melyet itt alkalmaznak, a körülményekhez képest át van alakítva. Így alakíttatnak át minden Angliából és Amerikából érkezett fúró és robbanó hajók is, mert csak így, a helyviszonyokhoz mérten, átídomítva, czélszerűen munkálkodhatnak.

A folyam közepén áll az oszlopokon fölállított szerkezettel együtt egy amerikai fúró hajó, mely a robbanó anyag megtöltéséhez szükséges lyukakat fúrja.

Fontos szabályozási munkálatokat képez a Grebeni sziklakapu robbantatása. E kaput alkotja az a csúcs, mely a szerb parttól keletészak-keleti irányban a folyamba szökkelő Greben-szikla és az északi partnak átellenében kimagasló oromok folytatásából áll. E helyen át az árfolyam rohanó sebességgel folyik, hogy azután annál jobban elszélesedjék, elsekélyesedjék és ellazjuljon.

E szabályozási munkálatok ünnepélyes szertartással kezdődtek meg ezen sziklák robbanásával m. é. szeptember 11-én, és ma ezen hatalmas, kiszökkelő hegygerincz meg sem látható. Minden oldalról óriási mennyiségek leromboltattak s több mint ezer ember foglalkozik csak ezen a helyen, hogy részben a lerobbantott anyagot a helyszínről talicskákkal eltávolítsák, részben pedig a hajókra fölrakva, gátakhoz elszállítsák.

Egyebek között 1891. május 24-én robbantattott széjjel egyszerre két akna, az egyik 32, és a második 61 métermázsa haloxylinnal megtöltve, melynek következtében a Grebeni fok egy egész oldala, borzasztó légmegrázkódtatás és habok verése közepett leomlott. Nemrég egy másik óriási akna Milanovác mellett lett meggyújtva 63 métermázsa karboazotinnal, a mikor 25,000 métermázsa kőszikla leszabadult. A munkálatok jelenleg oly erélyesen folytattnak, hogy egy világos fénnyel bíró világító szerkezetnél egész éjjel is dolgoznak. Az így nyert kőanyaggal töltetnek föl a grebeni szikla közelében a folyam mentén föl és lefelé elhuzódó gátak, melyeknek az a hivatásuk, hogy az alacsony állású víz-tereket úgy fölárasssa, hogy a Szeben és Szvinicza közötti vonalon a hajózáshoz szükséges 2 méter mélységű víz legyen, amennyiben alacsony víz-állásnál ezelőtt e mélység alig 0,7 métert tett ki.

Ezen gátak hatása a vizállásra már most is észrevehető, bár azok csak egy negyedrészen elkészülvők. A szorosgát Grebentől Milanovaczig, csak magában 480,000 köbméter kőfeltöltést igényel. Ennek hossza 7.5 kilométer, felső szélessége 3 méter és oldalgátrész 1—1½.

A grebeni szikla fölrobbantatása következtében nyer a magas vizállás folyamtükre vagy 150 métert szélességben, miáltal a szélesség 210 méterről 360 méterre növeltetik.

A Dojka és Kozla közötti nehézségek úgy küzdetnek le, hogy egy 1900 méter hosszú csatorna, 60 méter talapzat szélességgel kirobbantatik, melynek vízmélysége alacsony vizállásnál 2 méter leendő. E munka is 1891. év tavaszától kezdve erősen folyik. Az a francia furóhajó, mely itt alkalmaztatik, különbözik az amerikaiaktól egész lényegében és szerkezetében. Amennyiben az amerikai rugó mozdulatokkal kezeli az acélvésőt, annyiban a francia szédítő sebességgel vájja a gyémántokkal kirakott furó-hegyét a legkeményebb kőzetbe (mint a Somailler-féle furó Szt.-Gotthard alagutnál).

A furóhajók igen hatalmas láncokra vannak megerősítve s tekintélyes összegbe került azok elkészítése és megerősítése. A kövek és furóhajók szállításánál nagy vontatóhajók működnek s nemrég egy angol kotróhajó Maltán át jöve és a Fekete-tengert keresztüljárva, saját gőze alatt ide érkezett.

E munkálatoknál 1891. év nyarán dolgozott, betudva a hajón alkalmazottakat is, naponként átlag 2800 munkás. S mivel a Duna mindkét oldalán fekvő kevés és szerény falvakban csak kevés munkást lehetett elszállásolni, kellett tehát ugye ezek, mint állami mérnökök és felügyelő-személyzet, valamint a vállalat alkalmazottai elszállásolhatóak tekintetéből mindenütt telepeket fölláttítani. A hajó munkásai rendszerint hajlékot kapnak ugyan a hajón, de egyesek, kivált családosak, sátrakban és barakkokban laknak a partokon.

A kozlai részen, a Sirinye patak partján még a múlt őszszel fölépítve lettek csinos barakkok, melyeknek kettős falazata kőszén-salakkal va kitöltve. E kísérlet helyesnek bizonyult, mert télen könnyen fűthetők s nyáron pedig hűvösek.

A munkások és mérnökök nagyobb összejövetei helyén, mint Szerb-Greben, Magyar-Greben és a vaskapu melletti Sibb-ben nagyobb telepek lettek fölépítve, még pedig a mérnökök és felügyelő-személyzet részére téglából, a mint azt a 46. számú táblázat mutatja. A legnagyobb telep Szerb-Grebenben van, a hol is 1000 munkás foglalatoskodik.

A hegy lábánál már egy éve mult, hogy egy kis város keletkezett, melynek térképét a 46. számú táblán iparkodtam bemutatni. E telep magában foglal egyebek közt két lakóházat a fűlvygázók számára, mindegyike négy-négy szobával; ezek szilárdan kőből épültek és facement tetőzettel fedettek be. Továbbá van ott egy egyemeletes kantinépület a munkások

számára, 50 hálólhelylyel berendezve, szintén szilárdan kőből építve, valamint egy egyemeletes munkásbarakk kettős falazattal 100 munkás számára. Fönt az emeleten van egy nyitott folyosó, melyből az 5 osztályba (annyira van beosztva a barakk) vezető ajtók nyílnak.

Azonkívül van itt, mint minden nagyobb telepnél, a vállalat hivatalnokai számára egy lakóház, élestar és egy teljesen felszerelt műhely. Az aknázó munkások, a kik többnyire krajnaiak, horvátok és olaszok, fölépítettek maguknak kis házikókat a kőbányákhoz közelfekvő országot közvetlen mentében, melyekhez a szükséges anyagot a vállalat szállította és melyekben részben családjukkal is laknak.

A Szerb-Greben átellenében fekvő Magyar-Grebenben van a székhely úgy az állami, mint a vállalati mérnöki hivatal részére, a hol nagyobb tekintélyes épületek is állittattak föl, mint a 46. számú táblázat mutatja. Egy világos folyosóról nyílnak minden lakásba és irodába az ajtók. A szobák 3-6 méter magasak és minden épület facementtel van fődve.

Ebből látható, hogy mindenről bőven volt gondoskodva, hogy a munkálatok mindenhol program szerint előrehaladjanak és hogy a szerencsés befejezéshez egyéb nem szükséges, csak a békesség, nehogy ezen a nemzetközi helyen megkezdett munkák rideg kézzel megháborgattassanak. Ez ideig mindenütt békesség uralkodik, de voltak már e magányos völgyek tanúi oly rablótámadásoknak, hogy minden áldozatul esett. a mit az emberi kéz alkotott légyen.

E mű, noha csak emberi kéz alkotása, mégis különös benne, hogy ha már elkészült légyen, akkor még a pogánycsordák rombolásának is ellent fog állani. A bilincseiből egyszer megszabadult folyamhullámok többé nem fognak ellenállást tenni.

E jelentés kiadásától már négy év folyt le, de midőn 1895. augusztus havában utoljára megtekintettem e munkálatokat, tapasztaltam, hogy a vaskapu megnyitásához már előkészületek tételnek, mert a főmunka: a szabályozási munka befejezettnek tekinthető.

A legujabbi hírek szerint a vaskapu megnyitása f. évi szeptember 27-én történik.

Budapest, 1896. február hóban.

Egyiptomi lakások.

Kelet országainak lakásviszonyait tanulmányozandó, múlt évben meglátogattam Egyiptomot. A tengeri utat az osztrák-magyar Lloyd Amphiride gőzösén tettem meg, mely március

hó utolsó napjainak egyikén indult el a trieszti kikötőből. Mivel a hajónak tulajdonképpeni célja az volt, hogy a szent sírhoz zarándoklókat Palesztinába szállítsa, velük együtt én is Jaffában kötöttem ki.

Jelenleg Jaffában részint karácsony, részint pedig husvét táján körülbelül 6000, tehát naponként mintegy 200 zarándok fordul meg. Ezek vagy magában Jaffában, vagy az utbaeső Ramlehben, vagy az utazásuk célpontját képező Jeruzsálemben találnak teljesen ingyenes, vendégszerető ellátásra; mert minden keresztény zarándok, a ki a zerzetesek vendégszeretetéhez fordul, itt igen szíves és díjtalan ételmezésben és elszállásolásban részesül. Jaffában már vagy 400 év óta nemzetközi zarándokház áll fenn a barátok felügyelete alatt, melyben egyszerre 200 zarándokot helyezhetnek el; 1801 óta pedig egy osztrákspanyol vendégház is van, melyben 200 ily nemzetiségbeli zarándok talál hajlékot. Jeruzsálemben 600 zarándok fölvételére berendezett ódon inenedékházat találunk, itt van az a pompás épület is, melyet ő Felsége 100 osztrák zarándok számára építtetett. Mindkét épületben a zarándokok 12-15 napig tartózkodhatnak. Ezekben a zarándokházakban minden egyes szoba 1-2 személyre, vagy legfeljebb három tagból álló család részére van berendezve; minden szobában van egy vagy két vaságy, egy asztal, két szék, egy szekrény és egy mosdóasztal. Valamennyi helyiségben zárdaszerű tisztaság uralkodik; minden vendég reggel egy csésze kávé és fehér kenyeret, délben levest, egy darab főtt és egy darab sült juhhúst, főzeléket és egy palack vörös bort kap.

Palesztinából áthajóztam tanulmányi utam tulajdonképpeni helyére, a Nilus deltájába, hogy Alexandria és Kairó között, valamint a Suez-csatorna menti Ismailában Egyiptom lakásviszonyaival megismerkedhessem.

Alexandria elsőrangú kereskedelmi emporium, melynek városias volta azonnal szemünkbe ötlük. Egyiptom összes terményei és kereskedelmi árucikkei itt halmozódnak föl s innen szállítják azokat a világ valamennyi nemzetének hajói s tengereken tuli országokba.

Alexandriának mintegy 182.000 lakosa ugyszólván csakis kereskedelemről él. A gazdagoknak nagy áruházai vannak; a szegényebb néposztály málházással és zsákhordással keresi meg kenyerét. A törzslakosságon kívül átlag 50.000 idegen tartózkodik Alexandriában, ezeknek egy része mint zarándok ejti útjába e várost és tovább Kairóba vagy Felső-Egyiptomba; a másik része kereskedőkből áll, kik itt üzleteket kötnek, vásárolnak és árutak továbbítanak.

A város legnagyobb része teljesen európai modorban van építve; így a Mehemed Ali-tér az egész Kelet egyik legmodernebb terének mondható.

Midőn az itteni konzult megkértük, hogy a munkás-

osztály lakóházait mutassa meg, bennünket a kavasz házába vezetett; innen egy kézműves tulajdonát képező szomszéd-házba jutottunk. E két ház, melyet az 1–4. ábráink tüntetnek föl, a Szada Abeisiriben az arabus nilváros egyik legélénkebb részében fekszik. Mind a kettő a földszintmagasságig kőből, a többi két emelet favázás fa.akból van építve.

A lépesőház teljesen földetlen és a lépesők a cementtel borított 10 *m* hosszú és 6,5 *m* széles háztető síkjáig vezetnek föl; minden ily házban egy arab család lakik. A nagyobbik házban lakó kavasz 270 frank, a 7 *m* hosszú és 5 *m* széles másik házban lakó kézműves 200 frank évi bért fizet.

Az 5. ábránk fellah falut láttat, mely körülbelül egy mértföldnyire Alexandriától a Mahmudi csatorna mellett fekszik. A szabálytalan négyszögekből álló házesoportokat szürke nilusi iszapból, az árnyas szykomerák alá építették. A házak, ha ugyan így nevezhetjük őket, alig 2 *m* magasak, vékony deszkafödélükre tengeri szalmát raknak, hogy a szuró nap-sugarak hevét enyhítsék. Az eső ellen az arab nem keres menedéket. A többnyire 12 *m*²-nyi területen álló viskó egyik oldalán van az ajtó, melyet gyakran bűvő nyílás pótol. Az elzárt négyszög három sarkában egy-egy szobát találunk, melyet meztelen falak, egy pár földön heverő szennyes gyékény, rongyos teveszőr-pokróc, fazék és víztartó-edény jellemznek. A fellah összes értékes holmijait állítólag mindig magánál hordja, vagy pedig homokba ássa el.

A föld kerektségén aligha találunk oly szegényes, nyomorult emberi lakásokat, mint a minőkben a fellah, az egyiptomi paraszt tengeti életét. Pedig alig van földünkön oly országrész, mely termékenységiében és lakottság dolgában a Nilus deltájával vetélkedhetnék. 1892. április havában, midőn e vidékeken átutaztam, a buza már érni kezdett; ennek learatása és behordása után ugyanabba a földbe cukornádat, pamutot vagy tengerit, harmadszorra pedig valamelyes takarmánynövényt termesztettek. A Nilus deltája 19.000 *km*², lakosainak száma Kairóval és Alexandriával együtt 2.160.000 s ebből a síkföldre 1.550.000 lélek jut; míg Magyarországon 1 *km*²-nyi területen 50 és Franciaországban 82 ember lakik, itt ugyanakkora földterület 86 lelket táplál.

Alexandriából elindulva, öt órai utazás után Kairóba jutunk. A két város közti tájék, a Nilus sok mellékága és csatornája, valamint a gazdag gabonaföldek és lengő nádasok miatt élénken emlékeztet a Tisza menti rónákra.

Kairó városa az utolsó időkben a modern követelményeknek mindenképen megfelelő elsőrangú éghajlati gyógyítóhelyllyé fejlődött. A város két egymástól szorosan megkülönböztethető részre oszlik. Az Ezbek-tértől és az alkirály kastélyának parkjától, dél és észak felé pedig a Nilustól határolt nyugati városrész teljesen új. Itt találjuk a gazdag, angolok nyaralóit s

itt vannak azoknak a vagyonos betegeknek kedves gyűlőhelye, kik Kairóban december hó elejétől március hó végéig a balzsamos, tavaszi levegő üdítő erejében keresik a gyógyulást. Ezt a gyönyörű városrészt csupa egyenes, árnyékos fasorokkal beültetett pompás utcák szelik át, az egyes villákat pedig jól gondozott és diszes vasrostélylyal bekerített kies kertek koszorúzzák. Az utcákat naphosszant öntözzetik, hogy por a betegeket ne bántsa.

A fönnt említett városrésztől kelet felé fekszik a régi Kairó; ennek is sok szép utcája van, itt találjuk az összes szállókat, színházakat, követségeket. Ez a városrész a hivatalos világnak és a kairói nép zömének lakóhelye.

A 6—8. ábrákban Kairó nyugati részének egyik modern lakóházát, a Marsilli-félét mutatjuk be. Az eredeti rajzokat a ház építőjétől, Batigelli építészttől kaptuk. E ház a rue el Malgrabi-t díszíti s tulajdonosa annak minden emeletét más-más félnek adta bérbe. Minden egyes emelet magassága 5 m. A szobák nagyok és világosak, a széles lépcső fölülről kapja a világosságot. A lépcsőházból az előtornácba s ebből a lakásokba jutunk. Ebben a lakóházban valamennyi hálószoba észak felé van és a hátul fekvő helyiségeket két világító udvar világítja meg. A házat természetes cémekkel vakolták be, a tetőt pedig párkányfallal koszorúzott aszfalt-födém pótolja. Hűvös esteiken itt üdülnek a ház lakói. Ily ház építő költsége 7800 angol font sterlingre rug s egy emelet évi bére 80 angol font.

A Nilus tulsó partján levő kertésztelep egyik lakóházát a 9—12 ábrák láttatják. Ezt a házat nilusi iszaphból készített vályogtégelákból építették s benne számos tagból álló arab család lakik. A ház belsejét két elkülönített helyiség alkotja, melyeknek tetejét bürü köti össze. Az $5\frac{1}{2}$ m.²-nyi lakosztályt hálószobául és konyhául használják; e fölött $2\frac{1}{2}$ m.² területű helyiség van, melylyel szemben $1\frac{1}{2}$ m.-nyi távolságban egy másik elkülönített helyiséget találunk; az utóbbit, melynek $3\frac{1}{2}$ m.² területe van, élelárnak használják. Ebben a kamarában van a nilusi iszaphból készített kályhaforma gabonatarató és a két érdes kőkorongból álló kézi daráló, melyen az asszonyok a rozst kenyerlisztté őrli.

Vezetőnk Kairóból egy barátságos beduinaluceskába, El K a f r-ba vezet, hol a 13—15. és 16—19. ábrabeli házakat rajzoltam le. Az előbbi homokdomb alján fekszik és csaknem oly berendezésű, mint a már leirt Mahmudie-csatorna menti fellahház.

A 16—19. ábráinkban kitüntetett másik lakóház a Nilus-völgy alján fekszik s A b d a l l a h m a c h b u n seik tulajdona. A jó seik büszke is arra, hogy neki van a legszebb háza El Kafr-ban. Az udvar $1\frac{1}{2}$ m magas kerítését és a ház földszintjének falait nilusi iszaphból készített vályog-tégelákból építették; égetett tégel csak az ugynevezett uriház első eme-

letének favázás falaihoz használtak. Ablakok csak az első emeleten vannak, a földszinten az ajtók és ablakok helyét egyes nyílások pótolják.

A ház bal szögletében átjáró vezet a második udvarba, h. l. épp úgy, mint minden fellah házban három elkülönített lakásra találunk. Sajátságos, hogy csupán ezt a három helyiséget lakták; az elől levő főépület használatlanul áll. A lakosztály két alacsony szobájában tartózkodott az egész család, a többi három szobát élestárul használták. A háznak gereenda-födélzetét agyagréteg borítja.

A mint látjuk, Egyiptomnak a benszülöttek lakta részében modern épületeket, tisztességes munkáslakásokat nem találunk. A fellah ma is úgy lakik, mint évezredekkel ezelőtt; egészséges és kényelmes lakást csak ott találunk, hol európaiak telepedtek le.

A Krupp Frigyes-féle öntött acélgyár jótékonyági berendezései Essenben.

A legnagyobb és legtermőképesebb vasgyár Európában a Krupp-féle telep Essenben. Nem rég ideje még, hogy Magyarország is sok vascikket ezen műből volt kénytelen beszerezni. Mai nap egészen másképp áll a dolog, mert Diósgyőr, Salgótarján és Ganz mind azzal látnak, a mit előbb Essenből voltunk kénytelenek beszerezni és csak kevés árunál fizeti ki magát azoknak Essenből való hozatala.

De a mit Kruppnál mai nap is tanulhatunk és a mit mintaszerűnek kell kijelentenünk, ezek a hivatalnokai és munkásai minden szükségletének fedezésére szánt jótékonyági berendezései. Ezen berendezések a Krupp-féle művek összes területére kiterjednek és oly mintaszerűek, hogy magának a porosz államnak szolgáltak a munkások helyzetének javítását célzó törvényeinek hozatalánál.

Ezen berendezések egyes részletei, valamint a hivatalnok- és munkásházak ábrázolása olvasóinkat is bizonyára érdeklendik.

Az 1892. évben ezen művekben alkalmazásban állott összes munkás száma 20.960 volt. Megszakítás nélkül állott munkában 1—5 munkaesztendőben ezeknek 56%-a, 5—15 munkaesztendőben ezeknek 23%-a, 15—35 munkaesztendőben ezeknek 21%-a.

A családtagok száma, 15520 iskolaköteles gyermek hozzászámításával 52809 volt, összesen tehát 73769 lélek.

A vasgyár ezen összes hozzátartozója közül, saját házukban lakik 12723, bérben Krupp-féle házakban 24193, bérben idegen házakban 35853 egyén

A vasművezetőség első feladata abból állott, hogy a munkások számára egészséges és olcsó lakásokat létesítsen, és lassankint munkáslakások építése és bérbeadása, nemkülönben olcsó házszerzési kölcsönök engedélyezése által a munkásokat arra képesítse, hogy idővel maguknak saját otthonot teremthessenek.

A vezetőség második és sokkal nehezebb feladata pedig abból állott, hogy a munkásokat lelkiismeretlen iparosok kezéből kiszabadítsa, a kik eddigelé a munkások keresményének legnagyobb részét kizsebelték.

E célból létesítettek a fogyasztási egyletek, melyek még mindig, dacára annak, hogy az üzleti tevékenység az előbbihez képest tetemesen csökkent, évről évre nagyobb elterjedést nyernek. Ezen intézetekben az összes élelmi szer és ruhanemű a beszerzési áron szolgáltatik a munkásoknak és hivatalnokoknak, de csak is készfizetés mellett, különös tekintetbe vehető esetek kivételével.

A mellékelt helyszínrajzban a különféle munkástelepek úgy tüntetvék ki, a mint azok az intézet folytonos fejlődése mellett keletkeztek, úgy hogy azoknak rövid műszaki leírása időszerinti sorrendükben megértésükhöz teljesen elegendő.

1. Mesterlakások a Hügelstrasseban, tömör körlet falakkal, három helyiséggel, a földszinti sorban és három helyiséggel a padlás szírtben. Van azonkívül egy 6 lakással bíró sorház és egy 4 lakással bíró sorház. Ezek 1862-ben építették.

2. Az Alt-Westend-telep. 4 helyiséggel egy lakásban, a melyek szükség szerint 2—2 helyiséggel bíró lakásokként is adhatók bérbé. Ez esetben egy sorház 16 lakást és a 8 sorház 129 lakást tartalmaz. Ezen telep 1863-ban épült.

3. A Neu-Westend-telep. Az erre szánt építő t-ken 2 vagy 3 helyiség, pinze és padlásból álló 2—2 lakást tartalmazó lakóházak építették. Felépült 60 lakást tartalmazó 10 kettősház, és 48 lakást tartalmazó 8 kettősház. Ebbe az 1872. év telén hurezolkodtak be.

4. A Nordhof-telep. Hogy ezen telep építése mielőbb befejezhető legyen, annak rekeszekben való kivitele lett elhatározva. Minden lakás 2 helyiségből áll részint pinzével. Az árnyékszék az épülettől elkülönítve vannak elhelyezve. A Schulstrasseban levő épületek tömör körletfalakkal bírnak. Ezen épületek 36 lakást 3—3 v-gy 4—4 helyiséggel és 126 lakást 2—2 helyiséggel tartalmaznak. Ezen telep építése az 1872. év őszén lett befejezve.

5. A Baumhof-telep. Ezen telep Essen városától délre, az essen-wardeni országot mentén, egy még csak gyéren beépült vidéken, földek közepette fekszik. A telep ezen fekvése lehetővé tette, hogy az épületek inkább falusi modorban, részint istállókkal építették, és minden lakáshoz egy kertecske adatott.

Egészben ott 41 lakóház áll fenn, melyek mindegyike 4—4 család számára többnyire 4 helyiséggel bíró lakást tartalmaz.

Két ilyen minta a mellékelt részletrajzban van kitüntetve. Az épületek tömör körletfalakkal bírnak, melyek kívül bevakolják. A belső falak kőrekeszekből állanak, a pinczeszin boltozott. A házak téglával födvék. Ezen telep 1871-ben épült és 1890-ben kibővített.

6. A Schederhof-telep. Minden egyes ház 3 szintjében két-két összesen tehát 6 — két-két vagy három-három helyiséggel bíró lakás van. Minden egyes lakásnak pinczehelyisége van és egy közös szárító padlás. Ezen telep 1873-ban épült és 82 lakóházban összesen 492 lakóhelyiséget tartalmaz.

7. Barakkalakú Schederhof-on. A folytonos lakáshiány ezen esetben is könnyű rekeszekben szerkesztett épületek mielőbbi kivitelére készített. 1873-ban 70 négy-négy lakást két-két helyiséggel tartalmazó épület, összesen tehát 280 lakás épített.

8. A Kronenberg telep. Ezen telep a gyártól keletre és ahhoz egészen közel esik. 1873 és 1874-ben épült és később kibővített.

Építkezési szempontból ez a telepek legszebbike, a házak egy szabad halmon állanak, kilátással a gyártelepre. A házak 2—2, 3—3 és 4—4 helyiséggel, pincével és közös padlással bíró lakásokat tartalmaznak, azonkívül előkertekkel és közös padlással bíró lakásokat tartalmaznak, azonkívül előkertekkel és közös fehérítő terekkel bírnak. E telep 221 lakóházában 1356 lakás van. Ezen telepet már 1880-ban láttuk egészen befejezve és most 14 év múlva újból. Csodálkozással észleltük a mindenütt uralkodó rendet és tisztaságot és az épületek jó fönntartását. — Ottan látható legjobban, hogy mit képes keresztülvinni az emberrel született rend- és tisztaságszeretet.

9. A Holsterhauseni telep. Ennek építése csak a múlt évben kezdte meg, most is épülőfélben van. Ezen telep csak egy vagy két lakást tartalmazó házakból áll és 200 házból 280 lakást tartalmaz.

10. A tüzőltó laktanya az előház első és második emeletén a szolgálatra és a szerek elhelyezésére szánt helyiségeken kívül, 3—3 vagy 4—4 helyiséggel bíró 8 lakást tartalmaz a nős parancsnokok számára.

11. Hivatalnok-lakások. Már az 1873. évben épült a Hügelstrasseban egy 9—9 lakással bíró ház, az 1890. évben a Kaiserstrasse mellett, közel a Baumhof-telephez négy család-ház 4—4 lakással, két kettős ház 2—2 lakással és három lakóház félemeleti lakásokkal 2—2 család számára. Egy ilyen ház a mellékelt terven van kitüntetve.

A lakások rendesen csak a gyár hivatalnokainak és munkásainak adatnak bérbe és ezek bérbeadásánál az szolgál

írányelvül, a hogy a hosszú szolgálati idővel és nagy gyermekszámmal bíró munkások első sorban vétetnek figyelembe. Az acélgyár alkalmazottain kívül azok a telepeken alkalmazott tanítóknak és rendőrhivatalnokoknak is kiadatnak; a telepen állomásozó csendőrség szintén a gyártól kap lakást.

A lakások árai hivatalnokok számára 180—1700 márka közt és munkások számára 60—200 márka közt változnak.

Átlagban az évi bér

egy 2 helyiségű barakk lakásért	60—90	márka.
egyéb 2 helyiségű lakásért pincével	90—108	"
" 3 " " "	120—162	"
" 4 " " "	180—200	"
" 5 " " "	210—330	"

A bérösszeg a munkásnak 14 napi keresményéből hozatik levonásba és pedig 14—14 napi bérletidőre, 14 napi fölmondási idő mellett. Hivatalnokok és özvegyek utólagosan fizetnek.

A bérletviszony külön szerződések által szabályoztatik. Ezen szerződésekben munkáslakásoknál 14 napi, hivatalnoki lakásoknál 1—3 havi fölmondási határidő van megállapítva. Kosztosok és albérlők befogadása külön engedélyhez van kötve, a mely csak akkor adatik meg, ha az a bérlő családi és lakásviszonyainál fogva megengedhetőnek találtatik.

Házszerzési kölcsönök

Hogy alkalmazottjainak alkalom nyujtassék, mely szerint lassu megtakarítások által saját otthont alakithassanak, Krupp F. A. ur az 1889. évben 500,000 márkát folyósított, azon meghatározással, hogy ezen összegből oly munkásoknak vagy alkalmazottaknak, a kik egy házat saját használatukra építeni vagy másképen megszerezni óhajtanak, csekély kamatláb mellett kamatozó és kis részletekben visszafizethető kölcsönök adassanak, úgy hogy ezen visszafizetendő részletek a törlesztési összeg beszámításával a szokásos bérösszegeket tul ne haladják.

A szükséges terveket és előírányzatokat a gyár műszaki személyzete ingyen szolgáltatja a kölcsönfölvéevőknek.

Egy ilyen kölcsön engedélyezésének föltételei a következők:

1. 3000 márkánál csekélyebb összes szolgálati járandóság (ez fölfelé áll érvényben).

2. Legalább 3 évi kifogástalan szolgálati idő.

3. Nős állapot és 25—50 éves kor.

4. Az első katonai szolgálati idő leszolgálása, illetve a hadkötelezettségtől való fölmentésének igazolása.

5. 300 márka részletfizetés a házra vagy építő-telekre.

Ez ideig az előadott módozatok mellett kölcsönzött 16-késsel összesen 75 ház, 1000—13,000 márka egyes értékben építettett.

Fogyasztási szövetkezetek

A fogyasztási szövetkezetek célja a gyár alkalmazottainak nemcsak olcsó és valóban jó élelmiszereket és a háztartás körül szükséges használati cikkeket stb. beszerezni, de mindenekelőtt arra ügyelni, hogy csak tiszta és hamisítatlan cikkek árultassanak. Ezen célból az összes áru tisztasága tekintetében megvizsgáltatik és a hol az szükségesnek mutatkozik, a városi vizsgáló hivatalnak megvizsgálás végett átadatik. Mindamellett, hogy a Krupp-féle művezetőség előjogaira nézve igen féltékeny, ezen tekintetben önként aláveti ezen bíróság igazságos határozatainak, nemcsak saját munkásai, hanem Essen község összes lakosságának jóléte érdekében.

Az összes cikkek csak készfizeset mellett adatnak el, a mi által kiváltképen az céloztatik, hogy a munkás arra szoktattassék, hogy bevételeivel takarékoskodjék és ezáltal a káros kölcsönözés és adósságesinálástól elszoktattassék.

E g é s z s é g ü g y

Nemkevésbé említésre méltók a szintén a közjót célzó egészségügyi berendezések. A tervből azt látjuk, hogy minden telep saját kórházával rendelkezik. A egészségügy a gyárvezetőség kiváló gondozása tárgyát képezi.

Mindazon esetekben, a hol a járványok elleni védekezés vagy sikeres küzdés céljából általános rendszabályok és különös berendezések, fertőtlenítés, úgy gyógykezelési módok behozataláról van szó, egy orvosok és hivatalnokokból álló választmány örködés és határozathozatal céljából összeáll és az igen lelkiismeretesen vezetett egészségügvi statisztikának irányadó befolyás biztosítottatik. Egy 24 évi turnus alatt a munkások 10,623 sz. közepes állománya mellett évenként 120 haláleset, vagyis 100-ból évenként 1·23 fordult elő.

Cikkünk keretén messze tulvezetne, ha ezen jótekonysági berendezések még több részletét közölnők, de kijelentjük készségünket, hogy azoknak, a kik az iránt érdeklődnek, szívesen szolgálunk a szükséges fölvilágosításokkal, a mennyiben azok az esseni gyárvezetőség részéről előzőkenyen bocsáttattak rendelkezésünkre.

Csak azt kívánjuk még megjegyezni, hogy a Krupp F. A. cég által rokkant munkásai számára építeni szándékoltt kisebb lakásokhoz szükséges tervezetek elkészítésére az 1892. év szeptember havában pályázat iratott ki. E tekintetben is az első közt szerepel említett cég azon törekvésével, hogy a munkakép telenné vált munkásai sanyaru sorsán is lehetőleg segítsen.

Ezen versenyhez, a melyben való részvételre mi is fel-
szóllítottuk, nem kevesebb jelentkezett 94 pályázónál. A juta-
lombdíjas albumából, mely 10 különféle ábrát tartalmaz ilyen
rokkantaknak szánt lakásokról, családházak két tervezetét
mutatjuk be, a melyek Essenben 1560 márka összköltségen
előállíthatók. Számításaink szerint az ezen 240 házból álló
rokkantak telepének előállításai költségei 380,000 márkára rug-
tak. Ha ehhez a telekszerzés és berendezés költségeit hozzá-
számítjuk, alig tévedünk, ha azt vesszük fel, hogy a Krupp-
ezég ezen emberbaráti célra egy millió márkát fordít.

Ezen új telep építésére Essenben való utolsó ottlétünk
alkalmával az előkészületek már megtétettek volt.

A wilhelmsdorfi munkástelep Westfaliában, Bodel- schwing, bielfeldi lelkész által alapítva.

Az eddig leírt munkás-telepekről egészen eltérő jellegűek
azok, melyeket fentnevezett lelkész alapított.

Leginkább humánus érzületből, de a Németországban
lábrakapott kóbor élet által is indítva, egyletek (hasonló a
mi vörös kereszt egyletünkhöz) alakultak, melyek főadatukká
tették, munkaszerető és munkaképes embereket, munkakere-
sésükben támogatni, hogy testi fogyatkozás ellen megóva és a
társadalomnak mint hasznos tagok megtartathassanak. E fel-
adat megoldva lőn egyrészt az által, hogy ellátási állomási
hálózat létesítettett, a hol a vándorlók keresztül utaztukban
élelmi szert és éjjeli szállást kapnak.

Ez irányban legnagyobb és legjobb vezérletű telep a
westfalia munkás-telep Wilhelmsdorfban. Miután az ezen rend-
szer szerint alapított első telepnél rövid idő múlva munkahiány
állott be, arra gondoltak „Wilhelmsdorf” alapítói, miszerint
oly dolgot keressenek, mellyel a telepeseiket éven át foglal-
koztathassák. E végből egy „Senne” elnevezéssel bíró roppant
rétterület művelése lett elhatározva. E rét, melynek közepén a
mai „Wilhelmsdorf” telep fekszik, 6 □ mértföldnyi teljesen
sivatag területet foglal magában, melyen mindenféle gyom s
egyéb vadövénytelen kívül más nem tenyészett. E föld csak
az által tétetett hasznavehetővé, hogy egy 9-15 mtrnyi szikla-
kemény földréteg lehordatott, 1—1½ mtrnyi mélységre azután
leásatott, s az alant levő föld a fölül levő homokréteggel össze-
vegyítettett. Ámbár kereskedelmi szempontból az ily munka
nem hozza be a reá szánt fáradságot, mindazonáltal számba
véteztett az is, hogy Westfaliában naponta 3000—4000 márka,
mind haszon nélkül, csavargóknak és koldusoknak oda aján-
dézkoztatik. A helyett tehát, hogy a pénz ilyképen veszendőbe
menjen, azt tökesítették, mellyel eme pusztá földdarab meg-

műveltetett s így még ama üdvös cél is el lön érve, hogy számtalan ember foglalkozást és kenyeret kapott. A westfaliai előkelő körök e vállalat üdvös voltát belátván, annak 40.000 márkát adtak kölcsön, mely összegből és az egyleti tőkéből vásároltatott meg 1882-ben 650 hold föld, a rajta fekvő gazdasági épületekkel együtt, s így aztán megalapított a telep. E telep ma négy, egymástól külön váltan fekvő majorságból áll, a hol vallásfelekezet szerint elkülönítve 350 munkás lakik. Az étterem és a munkatér valamennyi telepesre nézve közös. Az előttünk fekvő tervben, a középső nagyobb udvar mellett az étkezési intézet és a házgondnokság van. A házgondnokságot képviseli egy nős ugynevezett házi atya, 3 világi rendű barát, kik ritka hozzáadással látják el nehéz hivatásukat, amidőn 200—300 tagból álló többnyire szomorú előélettel bíró gyülekezés népet künn a beláthatlan erdőben példás fegyelemben képesek megtartani.

Ez intézetbe minden elbocsátott munkaképes fegyenez felvétetik. Minden felvett egyén ruhát is kap, ha ilyenrel felvételekor nem birt. E ruházat (nem egyenruha) mely az illető tulajdonát nem képezi, kilépéskor visszaadandó s övé csak akkor marad, ha egy elé szabott bizonyos munkamennyiséget elvégzett. A házi rendben meg van állapítva a napi bér mind a téli, mint a nyári hónapokra nézve, mely a telepesnek beszámoltatik, de a kereset oly silány, hogy egy szorgalmas munkás addig míg dolgot egyébűtt kap, a telepbe semmikép sem fog belépni, oly nagy azonban mégis a kereset, hogy egy szorgalmas munkás 3—4 hónap alatt dologtevő ruháját és eszközeit megkeresheti.

Wilhelmsdorfban 1882. május 1-től 1884. május 1-ig 1958 egyén vétetett fel a telepbe s 14.000 napon át való ellátásra s 1817 telepes elbocsáttatott. Ezen elbocsáttatokból az intézeti előjáróság közvetítése folytán 1420 telepes egyébűtt nyert alkalmazást, 109 egyén megszökött, 109 pedig elhalt.

E telep dologtevő helyeit bejárva át kell látnunk, hogy a munkák praktikus eredménye sem becsimélhető. E 180 emberből álló napi átlagos munkaerő mellett a telep alapítása óta megvásárolt 650 holdnyi pusztta földterületből 180 hold termővé tétetett. Ide tartozik egy több holdnyi terjedelmű konyhakert, mely az egész telep lakosság ellátási szükségleteit fedezi. 75 holdnyi darab vízzel mesterségesen van elborítva, melylyel a házi állatok és a gazdaság láttatnak el; 100 holdnyi földön csillagfűz, köles, burgonya, zab és árpa termeltetik, melyek némelykor bőséges hasznat hajtának.

A környékbeli falusi nép, melynek a meddő talajból hasznat huzni nem sikerült, annál jobban csudálkozott, hogy a telepesek nagy része épen azon szándékkal megy Wilhelmsdorfba, hogy, miután a toll és palavesszővel hajótörést szenvedett, ott az áró és kapával dolgozni tanuljon.

Elmondani akarom még csak a telepatyának feleletét ama önkénytelen kérdésre: „vajjon mikép lehet mindenütt a rendet és fegyelmet minden látható hatalom, minden fegyver nélkül, oly szabad félreeső helyen fentartani?”

Azok akiknek e telep menhelyül szolgál, már számtalan viszontagságokban mentek az életben keresztül. Mi szigoruan tartunk rendet és fegyelmet; mit az egyik megtenni nem tud, kell azt a másiknak végezni, de azért éreztetjük az emberrel, hogy őt szeretjük, hogy mi csak javát akarjuk. Nem létezik ember, legyen az bármily elvetemült, hogy gyenge oldala ne volna. Egyszerre csak, a telep alapítása első idejében élt nálunk egy féktelen fickó; tudtuk, hogy elbocsátott fegyencz volt s hogy a gonosztevők lajstromába mint hontalan csavargó volt felvéve, de egyéb körülményeit tőle nem tudhattuk meg. Utolsó eszközhöz nyultunk. „Távoznod kell innen” — mondánk neki — te dolgainkban csak háborgatsz s testvéreidnek terhére vagy. Ugyan mondd csak: nem hordott téged is anyád szive alatt, nem táplált téged is emlőjével? Ha anyád most előtted megjelenne s kérdezne téged „gyermek mivé lettél? ugyan mit válaszolnál neki? E kérdéstől egészen elérzékenyülve könnyzáró hullott szemeiből s mintegy önmagával láthatólag kiengesztelődve, ekként gyónt:

Hat éves gyermek voltam, midőn atyám meghalt. Hárman maradtunk testvérek, köztük én voltam anyám szemfényve. Alig voltam 10 éves, elhalt édes anyám is s a haldokló eskőja egyedüli s utolsó csillaga volt szomorú ifjuságomnak. Anyám halála után e szomorú jeligével: „menj, keresd meg kenyeredet,” kiűzettem a nagy világba. Kezdetben gyenge, később rest voltam a dologra, úgy vált belőlem koldús, földönfutó s végre gonosztevő. Midőn a kiállott büntetés után a fogházból elbocsátottak, az éhség Wilhelmsdorfba üzött.”

Az intézet őt az elmondottak után 6 hónappal teljes megnyugvással egy nagyobb vidéki városi vendéglősnek ajánlhatta, hol kenyéradója teljes megelégedésére szolgál s így a társadalomnak ismét hasznos tagjává lett.

Ez Wilhelmsdorf jeligéje és elfeledhetlenek maradnak előttem azon órák, a melyen nékem az emberi lélek mélyébe betekinteni megengedettetett, azon lélek mélyébe, mely szüntelen igyekezettel gyógyítja az emberi társadalom által okozott sebeket.

Olesó munkás-lakásokat építő társulat lakóházai Havreban.

Ha a la Manche esaternát áthajózzuk és a normán partok felé közeledünk, Havreba, Franciaországnak nagyságára nézve második kikötővárosába jutunk.

Marseille után Havre-t keresik fel leginkább a Francia-

országgal kereskedő népek hajói, melyek közül több Angol-országból és az északamerikai Egyesült-Államokból jön.

A kereskedés nagyszerű emelkedése mellett folytonosan fejlődik a város ipara is. Mindez nagyban előmozdítja a város évről-évre való népeseződését, de felidézi annak szükségét is, hogy a város kerületét kiterjesszék, a régi határokon belül pedig a lakásokat, különösen a munkás-osztály elhanyagolt szállásait javítsák egészségügyi nézőpontból.

A hajórakományokat tározó épületeknek 320,000 m² területük van, az új nagy kikötők pedig 72 ha-nyi területet foglalnak el, 11,200 folyó m-nyi rakodó parttal. Havre árubevittele az 1890-ik évben 15 1/2 millió frankra, kivitele (leginkább Angliába) 6 1/2 millió frankra rúgott, míg az előbbi 1880-ban 10 1/4 millió frankot, az utóbbi pedig csak 5 millió frankot tett ki.

A francia kikötővárosok egészségügyi bajainak javítását nagyban elősegítették az újabb időben gyakran fölmerült járványos betegségek.

E részben jó példával járt elő Páris, az ország fővárosa. Ámbár a Passy-Antieule-ban és Boulevard-Kellermann-on levő s 1888-ban még legnagyobbreszt építkezés alatt állott munkástelepeket már régóta befejezték és rendeltetésüknek át is adták. mindamellett napról-napra alakulnak új egyesületek, melyeknek célja, hogy ezt az emberbaráti törekvést az ország többi nagy városában is mind jobban terjesszék.

Azonban ilyen társulatok alakulása Franciaországban nem oly könnyű mint másutt. Itt ugyanis előzetesen jól megrostálják a vállalat alapítóit és ezek közül egy jótállót választanak, a ki vagyonával szavatol a pontos és rendes ügykezelésért.

Ily társulatok 4 1/2-osnál nagyobb kamattalbal nem dolgozhatnak, a hatóság folytonos felügyelete alatt állanak és kötelesek részletes mérlegüket a kormánynak minden évben előterjeszteni.

Az alábbi fordításban egy ilyen társulat alakulását engedélyező rendeletet mutatunk be.

„Olesó lakások létesítésére alakult francia társulatnak!
Kiadva 1890 május 29.

Az olesó lakások építése céljából alakult francia társulat hasznának közzététele.

A francia köztársaság elnöke a kereskedelem-, ipar-, és gyarmatügyi miniszterium jelentése alapján jóváhagyja az 1890. évi márczius hó 8-án kelt levelében foglaltakat, úgy szintén a pénzügyi helyzetre vonatkozólag előterjesztetteket.

Határozatok.

I. cikk. A Párisban „Olesó lakások építése céljából alakult francia társulat” elnevezése alatt létesült társulat nyilvános és hasznos intézménynek ismertetvén el, annak a bemutatott példányban foglalt alapszabályai e rendelettel helybenhagyatnak.

II. cikk. A francia társaság köteleztetik, hogy pénzügyi helyzetének állását a kereskedelem-, ipar- és gyarmatügyi miniszternek minden év december 3-án jelentse be.

III. cikk. Jelen rendelet végrehajtásával a kereskedelem-, ipar- és gyarmatügyi minisztert bízván meg, az a törvénytárba becikkelyeztetik és a francia köztársaság hivatalos közlönyében közzététetik.

Kelt Párisban, 1890. március 29.

Carnot s. k.

A társulat alakuló ülésében mindenekelőtt arra utaltak, hogy Mühlhausen példáját kell követni, mert azok a kedvezőtlen állapotok, a melyek 40 év előtt ott léteztek és a Cité de Ouvriers de Mühlhouse alapítására vezettek, mai nap Franciaország még számos nagy városában megvannak.

A társulat nem akar építő társulat lenni, mely telkeket vásárol és házakat épít, hanem szándéka az, hogy helyi társulati érdekekkel bíró iparúzó egyéneket, nemkülönben a községek és egyesületeket Mühlhausen példájának követésére serkentse.

A havre-i társaság munkálkodása arra szorítkozik, hogy a résztvevőknek terveket, számításokat és alapszabályokat szolgáltat, és az építkezéssel járó pénzügyi lebonyolításokat felülvizsgálja.

A havre-i társulat eddigelé 117 háznak 2 csoportban való építését közvetítette, a melyek közül a 40 házból álló csoportot az 1. és 2. ábrában mutatjuk be. Az 1. ábra Havre helyszínrajzában egy részét láttatja, melyen A-val a 2. ábrabeli ház-csoport helyét jelöltük meg.

E ház-csoport előállításának összes költségei a telek vétel-árával együtt 550,000 frankra rúgtak. A társulat a rendelkezésre álló alap- és az állandó befizetések arányában, csak az említett két ház-csoport építését fogantatosíthatta, nagyobb vállalatokba nem bocsátkozhatott.

Havre városa a társulat 25,000 franknyi segélyben részesítette, a gyalogjárókat kiköveztette és a gáz- és vízvezeték költségeit fedezte. A létesítendő új utak számára szükséges telket a társaság adta.

Az 1890. évi december havának 31-én a 117 házból 70 már teljesen ki volt fizetve és a munkások tulajdonát képezte. Nehány, az utcai sorban levő ház kivételével, valamennyinek 50—150 m² közt változó nagyságú kertje van. A házakban kis udvart, watercloset-et és némelyikben pincét is találunk. A házak vételára a kertek és pincék nagyságához mérten 3700 és 6000 frank közt változik.

A birtokos az ingatlan egy harmad részét kifizetvén, közjegyzői okirat alapján annak tulajdonosává lehet. A fölmerülő költségeket ő tartozik viselni. A társaság pedig az ingatlanon maradó teher tökéletes törlesztéséig jelzálogos hite-

lezője marad. Azt is megkívánják, hogy a bérlő, a ki az ingatlant tulajdonilag akarja megszerezni, a beköltözködéskor legalább 300-500 frankot előre fizessen le. Ily esetben és a bérlő kívánatára ezt az összeget az ingatlanból lejegyzik és a bérösszeget arányosan leszállítják, a mi a bérlőre nézve nagyon előnyös.

Nem célszerű, ha a házak kelleténél nagyobbak, mert ez a bérlőket gyakran arra ösztönözi, hogy hajlókuk egy részét albérbe adják ki, vagy pedig idegeneknek ellátásra való befogadásával, a bérösszeg egy részét beszerezzék, illetve megtakarítsák, arra számítván, hogy az albérló fizeti a ház törlesztését, a mely idővel tulajdonukká válik. E nyereszkeskedő vágy azonban nem egy okból könnyen alááshatja a családi boldogságot.

A gyakorlati tapasztalatok alapján célszerű arra is ügyelni, hogy minél kevesebb ház legyen egyazon negyedben, a ház-csoportok pedig egymástól lehetőleg elválasztandók. Általában a szomszédházzal való sűrű érintkezést a mennyire csak lehet meg kell gátolni, mert a legtöbb kellemetlenség a sűrű érintkezésből származik. Igen célszerű, ha munkás hajléka eléggé tágas, mert csak úgy érezheti magát abban otthonosan.

A telep helye annyira lejtse, hogy a csatorna-vizeknek a szomszédházon keresztül való elvezetését kikerülhessék.

Célszerűbbnek találták a házakat kerítések helyett falazott téglafalakkal elválasztani egymástól, mert így sokkal kellemetesebben érzi magát annak tulajdonosa.

A havre-i társulat az elért eredmények után joggal dicsekedhetik azzal, hogy a munkás-osztálynak teljesített szolgálataival annak jótévőjévé vált, a nélkül, hogy a reá bízott tőkét legkevésbé is veszélyeztette volna.

Az aláírt tőke 200,000 frankra rúgott, míg a 117 ház 500,000 frankba került. Legutolsó mérlegében a társulat, tekintetbe véve a bérlők és tulajdonosok tartozását, csekély többletet is mutatott fel.

Az egész kezelés legkényesebb pontja a folytonosan befolyó és visszamaradó összegekből eredő tőke pillanatnyi elhelyezése, addig az időpontig, a hol kedvező alkalom nyílik telkeket vásárolni és házakat építeni.

Ha p. o. a társulat bizonyos nagyságu telket vásárol, gyakran szükséges, hogy annak közepén utat nyissanak.

Ha a város ezt az utat elismeri, a telek értéke azonnal emelkedik. Föltéve most, hogy a társulat a telek m^2 -ét 5 frankjával átvette és annak értéke időközben 10 frankra emelkedik, ekkor a bérlőnek 7 frank 50 cent.-ot számitanak föl s így a társulatnak 2 frank 50 cent. marad, a melyből főkiadásait fedezi.

A 3—7. ábrabeli ház építő költségei következőképpen alakulnak:

I. Kőműves, ács- és egyéb munkák	3050 frk.
II. Kövezés, bekerítés és ültetvények	650 „
III. Munkatöbblet pinceberendezésnél	700 „
IV. Telekszerzés 120 m^2 -kint 5 frankjával	600 „
Osszesen	5000 frk.

Ha az építkezés olcsóságát és a törlesztés könnyű voltát tekintjük, teljes jogosultsággal mondhatjuk, hogy a 117 ház építésével 117 család létét és boldogságát biztosították.

Észak-amerikai kisebb lakóházak és munkáslakások.

New-York városában 1882 ben létesült az első rendes csomaghajózó vonal Európába és ezóta a bevándorlók egész özöne tart e kereskedelmi középpont felé, úgy, hogy jelenleg a közveszélyes elemekkel való előzőnlés meggátolása végett, kénytelen a bevándorlás ellen védekezni.

New-York, a vele szorosan összekötött testvérvárosaiival, Broklin-nal, Jersey-City-vel és Hoboken-nel együtt közel 1,800.000 lelket számlál.

Hogy a város belsejében uralkodó forgalom megközelítő képét adhassuk, csak azt az egy tényt említjük meg, hogy a Manchattan-vasut, a chicagói világkiállítás megnyitásának 3 első napján, 3,060.000 embert szállított Chicagóba.

A város külső részén az 5-ik kilométerzónán túl, leginkább a munkásnép lakik. A munkásházak építésének módját törvények szabják meg. E házak képeit a 3—8. ábrákban mutatjuk be. Mielőtt azonban ezekről szólnánk, összehasonlítjuk az építőtelleknek New-Yorkban szokásos beosztását, a Bécs és Budapesten divó telekbeosztásokkal.

Míg az említett két városban a 6000 m^2 terjedelmű telkeket 8, legfeljebb 10 birtokrészletre, 16—24 m utcahomlokzattal osztják, addig New-Yorkban 20—30 részre hasítják (1. és 2 ábra.) Nálunk minden egyes parcellának 3, legtöbbnyire mind a 4 oldalát beépítik, úgy, hogy minden egyes háznak teljesen körülépített és tökéletesen elzárt udvara van s egy-egy emeleten csak két-három lakónak van friss levegőt szolgáltató utcai ablaka, a többi 10—20 lakó csak az udvari levegőt szívhhatja. Ezekben az aránylag nagy házakban rendszeren csak egy fő- és egy, a szolgaszemélyzet közlekedésére való melléklépcsőt találunk.

New-Yorkban és utóbbi időben Berlinben és a M.m. Frankfurtban a munkásnép házait is 7—8, legfeljebb 9 r-nyi utcai homlokzattal építik, és minden egyes háznak saját lépcsője van. Minden emeleten ugyanazt a beosztást találjuk. A házak minden egyes lakása egyformán részesül levegőben és világosságban, Minden lakónak egyenlő számú utcai és udvari

ablaka van és a mi a földolog, minden 20—30 házból álló ház-esoportnak nagy közös udvart adnak, a melyben az egyes birtokrészletek választó falai legfeljebb 2—3 m magasak.

A mellékelt 3—9. ábrák két ilyen szabványtelcek vázlatát és homlokzatát láttatják. Efféleket New-Yorkban száz meg százféle alakban láthatunk.

E munkás-lakóházak minden emeletén csak két vagy négy lakás van. Utóbbi esetben két lakás az utcára, kettő pedig a közös nagy udvarra szolgál. A lakbér három szobáért, t. i. a legkisebb lakásért havonként 9 dollár, 4 szobáért pedig havonként 12 dollár.

Efféle ház New-Yorkban 12.000—13.000 dollárba kerül, az építész a köbláb után egyszerű homlokzat mellett 11—12, esetleg 13 centet számít. A szobamagasság valamennyi emeleten alig haladja meg a 3 m-t. A házak tetői igen laposak, befelé fordítottak és többnyire ónozott fehérbádoggal fedték. A bemutatott két ház tervezője Brandt építész volt. Az első ház a 84-ik utcában fekszik, közel a II. Evenue-hez, a másik a 89-ik utcában, a III. Avenue közelében.

Nőtlen munkások számára New-Yorkban, úgy mint máshol is, magán ellátással berendezett nyilvános gazdaságok (Boarding Houses) vannak, a hol élelmezésért és lakásért hetenkint 5—6 dollárt fizetnek. Valamennyi hónapos lakásban vízkészletet találunk; az edény- és ruhaszekrények a ház leltárához tartoznak, a takaréktűzhelyet a saját szükségletéhez mérten a lakó maga hozza magával, illetve arról maga tartozik gondoskodni.

New-Yorkból Chicagóba menet azt a vonalat választottam, a mely Pittsburgot érinti és az Alleghany hegységét a leg-rövidebb időben szeli keresztül. Pittsburg Észak-Amerika legiparüzőbb városa, a melynek üveggyárai egymagában 8000 munkást foglalkoztatnak. Az üvegtáblák évi gyártásának értéke a chicagói kiállításon közölt kimutatások tanúsága szerint, 46 millió dollárnyi értéket képvisel. E város egyszersmind szék-helye Amerika legkiválóbb vas- és szénbányáinak.

Azonban nemcsak Pittsburg város közvetlen környéke, hanem az egész ugynevezett Pittsburg-Country részesül ebben a természetadta gazdaságban. Pittsburg utcai szélesek és szép házakkal vannak beépítve, de a szerfölött sűrű füst befeketíti azokat és a város egész környékét komor felhőfátyol fedi, úgy, hogy az ottani tartózkodás igen kellemetlen.

Pittsburg környékének legnagyobb és leggazdagabb vállalatai közé tartozik a connesvillei koks-regióban levő H. C. Frick and Comp. cég. Ennek telepe Pensilvânia délnyugati részében fekvő Country Fajetthben terül el, s hozzá 85 mű tartozik, 17.250 kokszepesttel, a melyeknek helyszínrajzát a 10. ábra láttatja.

A kokszyártásra használt szenet szolgáltató telep, West-

moreland és Fayette Countryn húzódik keresztül és 42 mértföld hosszúságban és 3 és fél mértföld szélességben 89.000 árnyi termőképes kőszénréteget tartalmaz.

Connsville környékén 1873-ban csak 3673 pest létezett, míg 1880-ban 6237, 1890-ben 15.172 és 1892-ben már 17.250 pest állott üzemben, 10 millió / termőképességgel, a mi naponkénti 35.000 -nak megfelel. Kiszámították, hogy 7 árnyi kőszénvidék 100 pestet tarthat üzemben, és hogy a connesvillei környék szénbányáit 60 év múlva teljesen kiaknázták.

Az itt használatos kokszegető kemence, a régi úgynevezett Bee hive Ofen, melynek hosszúsága $4\frac{1}{2}$ m, szélessége $4\frac{1}{2}$ m, magassága pedig $2\frac{1}{2}$ m, szerkezetét a 11—13. ábra láttatja.

A szokásos töltés 48 óránként 4 és fél t. Berendezése, a mint a metszetekből kitetszik, szerfölött egyszerű. A szenet a felsőbb emeleten járó keskenyvágányu vasuton szállítják a pesthez és a kocsiból közvetlenül hullatják annak aknájába. A művelet befejezése után a pest befalazott nyílását kinyitják, és a kokszt a fővasut előterére lapátolják, a honnan aztán rendeltetésének helyére jut.

A Frick and Comp. cég 1871-ben 300 árnyi kőszéntelepén, 50 pesttel kezdte meg a kokszt gyártását, 1882-ben már 3000 árnyi kőszéntelep és 1026 pest volt birtokában. Ezután Carnegie Bros lépett be a cégbe, mely H. C. Frick elnevezés alatt mai nagy kiterjedésére tett szert.

A használt szén és a belőle gyártott kokszt minőségét az itt kitüntetett analízis láttatja.

Szén: $1\frac{1}{3}$ viz, $28\frac{1}{2}$ illó anyagok, $60\frac{1}{2}$ szén, $0\frac{1}{2}$ kén, $7\frac{9}{10}$ hamu
Kokszt: $0\frac{7}{10}$ " $0\frac{1}{10}$ " $89\frac{1}{2}$ " $0\frac{7}{10}$ (?) " $8\frac{1}{10}$ "

A cégnek jelenleg 41.000 árnyi kőszénvidéke van, a melyen 5800 munkással naponként 21.000 t kokszt termelnek. Miután a lakható községek a művekről nagyobb távolságnyra fekszenek, a munkások elszállásolhatása végett a cégnek lakóházakat és munkástelepeket kellett építenie.

Itt a munkáslakások két nemével találkozunk, melyek közül a 18—21. ábrában bemutatottakat munkásoknak, a 14—17. ábrabelieket pedig művezetőknek és nagyobb családdal bíró munkásoknak szánták.

Valamennyi lakóházat fából építik, mindkét oldalt bevakolt deszka-borítással, csak a fal tövét és a pincefalakat készítik terméskőből. A deszkafalakat kívülről fekete kátránnyal mázolják be, míg a házak sarkait, az ajtó- és ablakfélfákat fehér olajfestékkerettel vonják be. A házak kerítéseit is fehérre mázolják.

A felügyelői lakóházakban két-két különbejáratu lakás van a hozzávaló lépcsővel, konyhával és kamrával, az első emeleten egy nagyobb hálószobát és egy kamarát találunk.

A második szabvány szerinti munkás-lakóháznak a földszinten közös bejáratuk van és mind a földszinten, mind

az emeleten 3 lakószobát tartalmaznak, melyeknek mindegyikéhez főző tűzhely tartozik. Minden lakóházat bekerített kert vesz körül, melyet azonban a lakóknak kell gondozni.

Nyugot-Pensilvániát s annak beláthatatlan kőolajvidékeit a művészileg alkotott Pensilvania-vasuton átutazván, elértük végre Chicagót.

Minden idegent különös érzés fog el, ha az új világ legújabb városába lép, a mely 50 év alatt kétszer épült föl, mert az első, már 300.000 lakost számláló Chicago 1871. október havában teljesen leégett. Egy év múlva ugyanazon a helyen állott a legszebb és legdiszesebb városok egyike, a mely mai nap 1.250 000 lakost számlál. De mindezt nem Chicagó lakosága alkotta egyedül; e munkában egész Észak-Amerika részt vett. Ezóta e város az amerikaiaknak, kivált a prairie-kben tartózkodóknak, legkedvesebb városa.

Még kiállítás nélkül sem dicsekedik Amerika egy városa sem oly kiterjedt szállodai étellel, mint Chicago. Mihelyt az aratást a pusztákon és a folyók lapályain befejezték és a termést félig-meddig betakarították, az amerikai gentry a városba hurockodik, hogy ott pár hónapon keresztül családjával együtt a városi élet örömeit élvezhesse. Egyikét ezeknek az új családi szállóknak, a The Cambridge Club Family Hotel-t, a 22—24 ábrák láttatják.

Ez, mind a 4 oldalán szabadon álló épület, mely keleti oldalával határos a Michigan-tóval. Az épület $42\frac{1}{2}$ m hosszú, $15\frac{1}{2}$ m széles és 6 emeletének összes magassága 22 m.

A földszinten, a konyhán és az étkező termeken kívül sok istálló és kocsiszín van, mert a vendégek egy része saját járművén érkezik meg. A többi 5 emeleten csak lakások vannak.

Minden egyes emeleti sorban 12 lakás van, 2—4 lakosztálylyal, melyek azonban még több részre is oszthatók, úgy, hogy azokban bármily nagyságú család elhelyezhető. A földszinti sor magassága $4\frac{1}{2}$ m, a felső emeletek $3\frac{1}{2}$ — $3\frac{3}{4}$ m.

A ház palával van földve, kőlépcsőkkel bír, teljesen tűzmentesen van építve és igen diszesen beburorozva; a szálló egészségügyi berendezései fölött orvos őrködik, a mire nagy súlyt vetnek.

Két személy számára való lakás naponként teljes ellátással 4—6 dollárba kerül. Ha egyedül csak lakást kívánnak, a napibért $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ dollárba számítják. A ház berendezéseivel együtt angol köbláb térmérték szerint 14 centbe kerül, a mi 76.000 dollárnyi összes költségnek felel meg.

A londoni munkásosztály lakóházai.

A negyvenes évek elején, a vasutak építése következtében, az ipar Angolországban, különösen az ország fővárosában,

rohamos fejlődésnek indulván, London, ez a tiszteletre méltó főváros szűken kezdé magát érezni az 6 falai közt.

Kimutatták, hogy ezen időben az idegen munkások tódulása a főváros alapította új gyárakba oly nagyfoku volt, hogy számuk gyakran a százezernél is több volt, úgy hogy legnagyobb gondját képezte a közigazgatásnak e tömeg számára szállást és étellemezést biztosítani.

London terjedelme és növekvése biztosan meg nem állapítható, mivel sohasem voltak mesterséges korlátjai és mivel minden oldal felé szabadon kiterjedhetett. A főváros kiterjedése az előbbi években legjobban következtethető a főposta kerületi beosztásából, a mely szerint a város területe egy 25 kilométer átmérőjű kör, melynek középponta Charing Cross.

Ezen az 550 négyszögkilométernyi területen 1871. évben a lélekszám 3,254.800, a házak száma 369.200 volt. 1881-ben a lakosság száma ugyanezen területen 3,814.570-re és a házak száma 486.280-ra rugott. Ez évben a fővárosi rendőrség kerületi beosztására nézve egy újabb 38 kilométer átmérőjű kör vonatott s az fővárosi területnek nyilvánított.

Ezen 1155 négyzetkilométeres körben 1881-ben 645.820 házban 4,764.000 lélek lakott. Mai nap ugyanezen területen közel 5 millió ember lakik.

Ha London mai nap, halandósági viszonyai tekintetében világrészünk legegészségesebb városainak egyike, ezt minden esetre nem természetes helyzetének köszöni. Agyagos, sík alapon lévén felépítve és egy lomha, kigyódzó folyásu folyamtól keresztül szeldelve, milliónyi kürtői és világhírű ködei következtében sűrű lakosságának az év bármely szakában sem nyújthat különös kellemességet. Ez az erőteljes néptörzs mindent, a mit fentartása és gyarapodása dolgában bír, saját tevékenységének, közigazgatása serény kezdeményezésének és kifogyhatatlan anyagi eszközeinek köszönheti.

E segédeszközökkel a közigazgatás sohasem fukarkodván, oly műveket létesített, a melyek a tudomány szigorú követelményeinek és a lakosság gyakorlati érzékének megfeleltek.

Igy létesült az utolsó 40 évben számos munkáslakás, melyek mai nap egy fél millió munkásnak részint ingyenes, részint olcsó, egészséges szállást biztosítanak; így létesültek a diszes, működésüket soha meg nem tagadó vízvezetékek és a csatornázás.

Csatornázási (cloak) rendszerét illetőleg London városa a legjobbat bírja, a mit az emberi ész eszme és végrehajtás tekintetében teremteni képes.

A cloakcsövek 1859-ig a városon belül a Themsebe vezették, azóta pedig 4,200.000 font sterling költséggel a folyam mindkét partján, három főcsatorna különböző szintben épült, a melyekbe a kisebb csatornák ürülnek.

A városon kívül három-három fővezeték egyesül a célból, hogy most közösen, Londonsbridgen alul, a déli parton 23 kilométernyire, az északi parton 18 kilométernyire, óriási medencékbe torkoljanak, a hol tartalmuk fertőtleníttve gazdasági célokra használtatik.

Magánzók és egyesületek által, a mint már említettük, mai nap 500,000 munkásnál több van nyilvános munkás-lakóházakban elszállásolva, a hol részint ingyenes, részint olcsó, egészséges lakást kap

Igy létesíté Burdett Couths báróné asszony egészen saját költségén Bethnal Green szegényei számára, a munkásoknak épült lakóházaktól környezett Columbia Market nevű hus- és főzeléki piacot, míg az amerikai Peabody György alapítványából, ki London szegényei számára 250.000 font sterlinget adományozott, terjedelmes munkás-lakóházak építtettek.

Egyike a legrégibb társulatoknak, mely a célból alakult, hogy a szegények számára bérházak kicsi és olcsó lakásokkal építtessenek, az 1844-ben Karl of Shaftesbury által alapított Society for Improving the Condition of the Labouring Classes. (A munkásosztály helyzetének javítása céljából alakult társulat.)

Feladata e társulatnak nemcsak munkásházakat építeni, hanem szakértői és népszerű hirdetések és mintatervek terjesztésével erre nagyobb körben serkenteni és a nyilvános jótékonytságot is igénybe venni.

A lord Shaftesbury által rendezett nyilvános gyűjtést a királyné és a londoni city nagyobb összegekkel megnyitván, rövid idő alatt 22.000 font sterlingnyi összeg gyűlt össze.

E pénzen legelső sorban a különböző kerületekben fekvő azon hirhedt házak vásároltak meg (vagy béreltetek ki 90 évre), a melyek tömegszállásaiban a bűn, ragály és inség üté volt fel tanyáját. Az alapítók továbbá nagyobb összegeket a legolcsóbb feltételek mellett bocsátottak rendelkezésre, úgy hogy az említett építőhelyen rövid idő alatt 10 nagy bérház létesült, a melyek e kor igényeinek tökéletesen megfelelve, nagy ideig minta-munkásházaknak tekintettek.

A legégetőbb szükségnek megfelelőleg, legelső sorban önálló egyének részére két ház építtetett, a hol közös háló termekben minden egyes lakó de-zkafallal elkülönített háló helylyel birt. Valamennyi háló terem az emeleten, a földszinten pedig a felügyelők és a közös éttermek, a pincesorban a konyha és mosóház valának elhelyezve.

A vízvezetékről, kellő gázvilágításról és szellőztetésről első sorban gondoskodtak. A lépcsőházak valamennyi emeleten nyíltak, a nagy ablaknyílások vaskorlátokkal elzárva.

Valamennyi lépcsőfal és folyosó vakolatlan, és csak a keményre égetett téglák vannak portlandcementtel kihézagálva, miután a nyilvános épületek vakolatában ismerték mindenféle ragályos betegségek legveszélyesebb terjesztőjét.

A később kisebb családlakokkal épített bérházak közül a Streatham Streetben 48 család számára készült lakóház a legjobbak és mai nap is megfelel a munkáslakások tekintetében időközben kibocsátott törvényes rendeletek legszigorubb követelményeinek.

Tökéletesen aszfaltozott udvarok és folyosók, kőlépcsők valamennyi lakásban mosókonyha vízvezetékkel, tér a „Water closet” számára és nyílt lépcsőházak a jellemző ismertetőjelei ezeknek az építkezéseknek, melyek egyszerűség és tisztaság által tűnnek ki. A szállások részint két, részint három lakóhelyiséget tartalmaznak, a heti bér 1886-ban, egy a XXIX. táblán előtüntetett kétszobás lakásért átlag 4 shilling 5 penny, egy háromszobás lakásért 7 shilling 4 penny volt, a mi pénzünk szerint évi 110, illetőleg 190 frtnyi bérösszegnek felel meg.

Az 1885. évi mérlegben ezen épület építési értéke 8917 f. st., az évi bérjövedelem 875 f. st. és az épületből huzott tiszta haszon 387 f. sterlinggel van felvéve. A társulat valamennyi házában, valamint a city nagy munkástelepén a bérlő a házbért hetenként fizeti, a mi által a heti napszámmal alkalmazott munkásoknak igen megkönnyíttetik saját lakásra szert tenniök. Egy másik jótékony berendezés, mely London városában általánosan el van terjedve s melylyel a munkásosztály sorsán enyhíteni iparkodnak, az, hogy valamennyi nagy ipartelep közelében főzőkonyhák vannak, a hol a munkás reggel, a maga által beszerzett élelmi szert beszolgáltatja és ebből délben főzött eledelt kap, annélkül, hogy kötelezve lenne szeszes italokat fogyasztani. E konyhák a hatóság szigorú ellenőrzése alatt állanak és az illető iparteleptől támogattnak.

A társulatnak 1885-ben, fennállásának 41-ik évében, kiadott évi értesítőjéből látható, hogy az akkor még fennállott nyolc épület értéke 37.420 f. st., az összes jövedelem 4165 f. st., és a vállalat tiszta jövedelme 664 f. sterlinget tett.

A válaszmány az agg lord Shaftesbury elnöklete alatti működéséről szóló rövid jelentésében elégtétellel tekint vissza 41 éves tevékenységére, hangsúlyozva azt, „hogy a szegények hajlékáról való gondoskodás nem hanyagolható el büntetlenül, mert a physikai és erkölcsi elfajulása leginkább a nagy városok szomorú lakásviszonyainak, és a vagyonos osztály meg nem bocsátható gondatlanságának tulajdonítható. A birtokos osztály az ő közönyösségében nem veszi észre a népnyomor láncolatában levő egyes szemeket mindaddig, míg az végre tufeszülve, elektromos áramlathoz hasonlóan egy ütessel érezteti magát.” — Az emberi lakóházak építő modora a mivelődés haladásának történelmi mértékét képezvén, a tömegszállásolás javítását célzó törekvések, valamint azon befolyás, mely az által a lakosság erkölcsiségére és egészségi állapotára gyakoroltatik, évszázadunk legnemesebb irányzataihoz tartozik.

Annak dacára, hogy a társulat évi értesítője elégtétellel

constatálja, hogy házaiban a lakók halandósága csak $12\frac{1}{2}\%$ tesz, azok az egészségtan mai követelményeinek legnagyobb részt meg sem felelvén már meg, az akkor épült tíz ház közül jelenleg még csak négy áll fenn. A többi részint a vasutépítéseknek, részint a munkásházakra vonatkozó újabb törvényes határozmányoknak esett áldozatul. E helyett a társulat indítványozása folytán London város nagy terén száz más hasonló épület létesült, és a city tanácsa újabb időben maga volt kezdeményezője annak, hogy kis lakások házak építtessenek.

Egy minden esetre követelésre méltó újabb keltű példát képeznek a city tanácsa által az 1884. és 1885-iki években a Petticoatsquaren épített munkásházak, melyek, mint a mellékelt helyszínrajzon (XXX. tábla) látható, közel esnek a város középpontjához és a Szent-Pál templomhoz.

A M-tropolitan-vasut építése következtében e városrészben nagy házesoportok romboltattak le, melyekben a lakosság legszegényebb része lakott és e hirhedt városrész maradványai még mai nap is a legrondább helyek egyikének képét tárják elénkbe.

Az 1875. évi 29. VI-iki angol törvény, mely nemesak az új munkásházak építésére vonatkozó szigorú határozmányokat tartalmazza, hanem a községeket és egyesületeket föl is hatalmazza az egészségtelen szállásokat lerombolni és a telkeket kisajátítani, lehetőségessé tette, hogy a ragadós betegségek e tanyája, mely e nagy város közepén fekszik, a vasut építése alkalmából gyökeresen kiürittessék; másrészt pedig e mintaközség köteletségének ismerte el e helyett újat teremteni.

A city tanácsa azonban drága telkeken nem épített palotákat, hanem bérházakat kis lakásokkal, úgy a mint ezek e városrész volt lakosai igényeinek megfeleltek. Dusan ellátá a bérházakat mindazzal, a mit a szigorú angol törvények és az egészségtani szabályok a legújabb időben előírnak.

Egy 74:2 arenyi telekből csak 26:9 are van beépítve, a megmaradó területet nyílt utcák és nagy udvarok képezik. Az új épületek 9:15 m. mély, 16 m. magas és 50 és 70 m. közt váltakozó hosszúságu öt házesoportot képeznek. Ezek az épület két hosszhomlokzatán utcai ablakokkal bíró 55 háromszobás 172 kétszobás és 24 egyszobás, összesen 251 lakást tartalmaznak és azonkívül a két utcai homlokzat földszintjében kis kalmárboltokat. Az épületek párhuzamosan vannak építve, haránt összeköttetés nélkül, úgy hogy a közöttük szabadon maradó, kétoldalt nyitott udvarok magánutak ábrázatával birnak.

Minden negyed tűzfalakkal egyes osztályokra osztatik.

Négy-négy lakáshoz egy mosó-konyha és két árnyékszék tartozik Mindenik szoba egy ételszekrényvel és angol tüzhelylyel van ellátva.

E tüzhelyek London kis lakásainak sajátosságát képezik és az erős harántfalak egy fülkéjébe a kémény mellett úgy

vannak beépítve, hogy azokat, ha a pléhlemez, észre sem lehet venni és még a főzés közben sem érezhetni ételszagot a szobában. A lépcsőházak valamennyi emeleten nyíltak és a nagy ablaknyílásokon a lépcsők pihenő helyein vaskorlát van, úgy hogy az épületben folytonos szellőztetés van.

Valamennyi lépcső- és folyosófal, valamint a mosókonyhák falai a tetőig mázos fayance-lemezekkel vannak fődve. A lépcsőmarkolatok is, melyek az oldalfalba vannak mélyítve, ilyen mázos kövekből vannak, úgy hogy valamennyi nyilvános helyiségben a kőanyagot magába szívó likaesos vakolás mellőztetik. A lapos tetők aszfaltfedővel bírnak s a fehérmű szállítására szolgálnak, a mi azonban a teljesen aszfaltozott udvarokon is történik.

Az ezen épületekhez szükségelt telkek ára pénzünk szerint 1.450,000 frtot, az építés költsége 970,800 frtot tett.

Igy tehát minden lakás átlag 9000 frtba került. A múlt évben egy két részből álló lakásért átlag 180 frt és egy három részből álló lakásért 230 frtot vettek be s ebből látható, hogy a city közigazgatása mily nehéz áldozatot hozott, miután a beruházott tőke alig hajtott 1%-os kamatot — Ezen épületek lakásait, melyek e kerületben a leginkább keresettek közé tartoznak, 1886. év őszén 1360 személy lakta; kiskereskedők, mesteremberek segédekkel, rendőrök és háziszolgák képezték a lakók nagyobb részét. Végül említést érdemel még egy vörös márványlapon foglalt fölírat, mely ezen épületek egyikének homlokoldalán van elhelyezve s mely megközelítő fordításban a következőket tartalmazza:

„Ezen épületek alapkőve, melyek London város csatornázásnak tiszteletbeli bizottsága a mesterember- és munkás-lakások javításáról szóló törvény értelmében az államtitkártól jóváhagyott terv szerint épített, Shaw György

—Esquire elnök által 1884. évi január hó 23-án tétetett le.

Haywood Vilmos M. Just, GEERLBA,

építész
Gentry Márk,
tervező

Ezen emléktábla költé fel e sorok írójának figyelmét az ott idézett törvényekre, melyek Angolország munkásházainak javítását celozzák s azokat tanulmányozva, azt találta, hogy az angol törvényhozás az utolsó husz év óta e tárgyat folytonosan figyelemmel kíséri és a tudomány haladásával mindig lépést tart. — Az első idévágó törvény (1868. 31/VII-ről) határozmányai elrendelik, hogy az egészségtelen helyiségek, melyeket munkások és családjaik laknak, vagy földig lerombolandók, vagy kijavítandók és a törvény kijelöli valamennyi hatóságot és hatósági közeget, melyeknek ez ügyben döntő joguk van. Az 1887. 29 VI-iki törvényeikk, mely minden alkalommal szósz szerint így idézendő: „1875. évi törvény a munkás-lakóházak javításáról“, e lakások házbérjövédelmével (Census, évenként 4 font sterling) foglalkozván, ennek bizonyos kerületekre és

helyi hatóságoknál való alkalmaztatását szabályozza. Kötelezi a hatóságokat nemcsak az ilyen egészségtelen helyiségek javítására vonatkozó tervezetek előterjesztésére, hanem javaslatainak a miniszteri jóváhagyás után való végrehajtására is.

Megállapítja továbbá, hogy ki tartozik ezen átalakítás költségeit viselni; e határozmányok gyors végrehajtására alapítványokat létesít és népes városok körébe eső efféle ragálytányák kisajátítására megadja a kisajátítás jogát. Az 1879., 1882. és 1885. évi pótcikkek, e törvényt az egészségtan haladásához képest szakadatlan módon tagolva és szabatosítva, igazolják azt, hogy Angolországban valamennyi osztály és rend foglalkozik a nagy városok égető lakáskérdésével. A mi e közhasznú törekvések eredményét illeti, erre nézve legtalálókban a statisztika felel. Míg nálunk a halandósági szám sohasem marad alább 34-nél ezer lakos után, Londonban alig éri el a 19-et és mennyivel kedvezőbbben tűnik elő ennek következtében Londonban a betegek és sinlődők aránya az egészséges és munkabíró lakossághoz képest. E kérdés elől továbbra kitérnünk szintén nem szabad. Mult évben a ragadós betegségek sem a szegények viskóit, sem a gazdagok palotáit nem kímélték meg s e tekintetben szomorú tanulságot szolgáltatott nekünk. Hogy e betegségek okozói csakis a túltömött szállások és általában a szegény osztályok rossz lakásviszonyai képezik, erről a járványbiztoson eléggé meggyőződtek. — E sorok célja bebizonyítani azt, hogy hogy nemcsak nálunk, de minden más, gyors virágzásnak induló városban is, a kis lakások iránti szükség, az idegen munkaerők oda tódulása folytán, mindig hatalmasabban lép föl és hogy ilyen építkezéseket egészségügyi viszonyaink megkárosítása nélkül továbbra halasztani nem szabad. Budapest lakosságának száma 1881-től 1886-ig 371,191-ről 422,257-re emelkedett, a mi a lakosság évenként 10,000-rel való növekedésének felel meg. Míg a jómódu osztályok lakásviszonyaiban érezhető javulás állott be, addig az említett öt év alatt a pincelakások száma 31,637-ről 39,624-re emelkedett, mely körülménynek, tekintettel arra, hogy a munkáselem egyidejűleg küljebb fekvő elővárosokba szorult, fővárosunk egészségügyi viszonyaira okvetlenül káros befolyással kellett lennie.

A gyakorlati angolról nem tehetjük fel, hogy csupa szépítő vágyból gyújt milliókat a célból, hogy egynehány száz család számára olcsó lakásokat építhessen. Még kevésbé hisszük, hogy a londoni city rossz számtudós, mivel szatócsok és házi szolgálók számára szállásokat teremt, melyek alig hajtának 1 százalékos kamatot; hanem az ily munkálkodás indító oka inkább abban a jogosult önzésben rejlik, mely szomszédjának anyagi jólétéből saját maga részére is megnyugtatót és biztonságot rejt.

